

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»
Навчально-науковий інститут гуманітарних і соціальних наук
Кафедра філології та мовної комунікації

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
кваліфікаційної роботи ступеня магістра

студента (ки) ЗІНЕНКО Наталії Вікторівни

академічної групи 035м-24з-1 ІГСН

спеціальності 035 Філологія

на тему: «Суржик як маркер ідентичності: сучасні тенденції та суспільне сприйняття»

Керівники	Прізвище, ініціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		рейтинговою	інституційною	
кваліфікаційної роботи	канд. філол. наук, доц., зав. кафедри ФМК ТАРАНЕНКО К.В.			
розділів:				
Рецензент:	канд. філол. наук, доц. ДАШКО Н.			

Дніпро 2025

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 96 сторінок, 36 джерел.

Об'єкт дослідження: мовна практика сучасного українського суспільства в умовах двомовності та мовної варіативності.

Мета дослідження: комплексний аналіз суржику як маркера ідентичності в сучасному українському суспільстві, з'ясування тенденцій його функціонування, суспільного сприйняття та ролі у формуванні мовної поведінки особистості.

Одержані висновки та їх новизна полягає в тому, що в роботі вперше на матеріалі опитування 2025 року проаналізовано трансформацію ставлення до суржику в умовах воєнного стану, уточнено його роль як адаптивного механізму та маркера регіональної ідентичності. Виявлено тенденцію до зниження стигматизації суржику серед молоді та переосмислення його функцій у медіапросторі від комічного засобу до інструменту творення автентичності.

Результати дослідження можуть бути використані у викладанні курсів із соціолінгвістики, стилістики, культури мовлення, а також при розробці рекомендацій щодо мовної політики та в сфері масових комунікацій.

Ключові слова: суржик, мовна ідентичність, соціолінгвістика, білінгвізм, суспільне ставлення, масова культура.

RESUME

The graduation research of second level student Natalia Zinenko (Dnipro University of Technology, Institute of Human and Social Sciences). Theme of the thesis is «Surzhyk as an Identity Marker: Modern Trends and Public Acceptance».

Considering in the work were the phenomenon of Surzhyk, its historical prerequisites, factors of spread, and its role as a marker of social and regional identity in modern Ukrainian society. Work consists of the introduction, three chapters, conclusions and bibliography.

Work will be interesting for philologists, sociolinguists, teachers, and media specialists.

Bibliography consists of 36 sources.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СУРЖИКУ	10
1.1. Поняття «суржик» у сучасному мовознавстві: дефініції, критерії розмежування.....	10
1.2. Історичні передумови виникнення та розвитку суржика в Україні	13
1.3. Мовні та позамовні чинники поширення суржика	17
РОЗДІЛ II. СУРЖИК ЯК МАРКЕР ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	22
2.1. Суспільні уявлення про суржик: стереотипи, оцінки та упередження	22
2.2. Територіальні та соціальні особливості суржика та їхнє відображення у мовній поведінці	27
2.3. Суржик у медіа та масовій культурі: від висміювання до стилістичного прийому	31
РОЗДІЛ III. СОЦІОЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТА СПРИЙНЯТТЯ СУРЖИКУ	42
3.1. Методологія дослідження: вибірка, анкетування, інтерв'ю, спостереження	42
3.2. Аналіз результатів опитування щодо ставлення до суржика.....	50
3.3. Суржик у мовній практиці респондентів: частотність, сфери вживання, мотивація.....	62
3.4. Вікові, регіональні та соціальні відмінності у сприйнятті суржика.....	72
3.5. Узагальнення та інтерпретація результатів опитування у контексті мовної ідентичності	81
ВИСНОВКИ	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	93
ДОДАТКИ	97

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна мовна ситуація в Україні характеризується динамічними трансформаціями, зумовленими історичними зрушеннями, процесами державотворення та, передусім, повномасштабною російсько-українською війною. У цьому контексті питання мовної ідентичності набуває екзистенційного значення, стаючи маркером національної безпеки та самовизначення. Одним із найскладніших, найпоширеніших і водночас найсуперечливіших феноменів українського комунікативного простору залишається суржик – змішане українсько-російське мовлення, яке, попри тривалу історію побутування та зусилля мовної політики щодо його подолання, продовжує функціонувати як засіб комунікації значної частини населення.

Актуальність теми магістерської роботи зумовлена нагальною необхідністю переосмислення феномену суржику в нових соціокультурних умовах. Якщо раніше це явище розглядалося переважно крізь призму нормативістики – як порушення літературної норми, ознака низької культури чи наслідок недостатньої освіченості, – то сьогодні такий погляд видається недостатнім і спрощеним. В умовах постколоніального розвитку та активної дерусифікації суржик постає не лише як лінгвістична помилка, а і як складний соціолінгвістичний індикатор, що відображає перехідний стан свідомості, регіональну приналежність або ж етап адаптації російськомовних громадян до українського мовного середовища.

Важливим аспектом актуальності є амбівалентність сприйняття суржику в суспільстві. З одного боку, він залишається об'єктом критики з боку пуристів та мовознавців, які вбачають у ньому «мовну хворобу» та загрозу для самобутності української мови. З іншого боку, суржик активно проникає у масову культуру, медіапростір та інтернет-комунікацію, де виконує нові функції: від комічного засобу до інструменту створення ефекту «своєї», невимушеної розмови та конструювання локальної ідентичності. Ця подвійність вимагає ґрунтовного аналізу того, як саме змішане мовлення корелює з мовною стійкістю сучасного

українця: чи є воно гальмом на шляху до мовної гомогенності, чи неминучим супутником білінгвізму, який потребує толерантного ставлення в процесі лагідної українізації.

Крім того, актуальність роботи підсилюється потребою в емпіричних даних щодо сучасного стану функціонування суржику. В умовах війни, коли мова стає символом кордону, змінюється мотивація мовців. Необхідно з'ясувати, чи впливають патріотичні настрої на відмову від змішаного мовлення, чи, навпаки, суржик стає «буферною зоною» для тих, хто відмовляється від російської, але ще не опанував досконало українську. Дослідження суржику як маркера ідентичності дозволяє глибше зрозуміти механізми формування мовної свідомості та спрогнозувати подальші тенденції розвитку мовної ситуації в Україні.

Стан розробки наукової проблеми. Проблема українсько-російського суржику перебуває в полі зору вітчизняних та зарубіжних лінгвістів протягом тривалого часу, проте єдиного підходу до його кваліфікації досі не вироблено. Фундаментальні теоретичні засади вивчення цього явища закладені у працях таких відомих дослідників, як Л. Масенко, О. Тараненко, В. Труб, Л. Ставицька. Зокрема, Л. Масенко розглядає суржик як продукт довготривалої асиміляційної політики та диглосії, акцентуючи на його загрозі для внутрішньої структури мови. О. Тараненко та В. Труб аналізують явище у контексті просторіччя та білінгвізму. Нормативно-оцінний підхід, що таврує суржик як «нечисту мову», представлено у доробку О. Сербенської та І. Дзюби.

Окремий пласт досліджень присвячено функціонуванню суржику в художній літературі та медіа (С. Бузько, Т. Левченко, К. Тараненко), де аналізуються стилістичні функції змішаного мовлення. Питання соціолінгвістичного виміру та регіонального поширення порушували у своїх розвідках Л. Белей, І. Брага, Г. Клярська. Водночас тема суржику як маркера ідентичності в умовах новітніх суспільно-політичних викликів (після 2022 року) залишається недостатньо розробленою і потребує оновленого фактажу.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі суржику як соціолінгвістичного феномена та маркера ідентичності в сучасному українському суспільстві, з'ясуванні тенденцій його функціонування, суспільного сприйняття та ролі у формуванні мовної поведінки особистості.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких **завдань**:

- З'ясувати зміст поняття «суржик» у сучасному мовознавстві, проаналізувати наявні дефініції та критерії розмежування суржику, діалекту та просторіччя.
- Дослідити історичні передумови виникнення та розвитку суржику в Україні, простежити вплив політики русифікації та соціальних змін на формування змішаного мовлення.
- Охарактеризувати мовні (інтерференція) та позамовні (соціальні, політичні, культурні) чинники поширення суржику в сучасному комунікативному просторі.
- Проаналізувати суспільні уявлення про суржик, виявити основні стереотипи, оцінки та упередження, що існують у масовій свідомості.
- Визначити територіальні та соціальні особливості суржику, з'ясувати специфіку його функціонування в різних регіонах та соціальних групах і відображення цих особливостей у мовній поведінці.
- Розглянути функціонування суржику в медіа та масовій культурі, простежити еволюцію його сприйняття від засобу висміювання до стилістичного прийому.
- Обґрунтувати методологію емпіричного дослідження, описати вибірку та процедуру проведення анкетування.
- Здійснити аналіз результатів опитування щодо ставлення респондентів до суржику, виявити рівень толерантності та специфіку емоційного сприйняття змішаного мовлення.
- Дослідити місце суржику в мовній практиці респондентів, визначити частотність, основні сфери вживання та мотивацію використання змішаного коду.

- Виявити та проінтерпретувати вікові, регіональні та соціальні відмінності у сприйнятті суржику на основі отриманих емпіричних даних.
- Узагальнити результати дослідження та інтерпретувати їх у контексті мовної ідентичності, визначивши роль суржику як маркера «свій/чужий» та перехідного етапу мовної трансформації.

Об'єкт дослідження: мовна практика сучасного українського суспільства в умовах двомовності та мовної варіативності.

Предмет дослідження суржик як соціолінгвістичний феномен та мовний маркер ідентичності: його структурні особливості, функціонування й суспільне сприйняття в сучасному українському мовному просторі.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових та спеціальних лінгвістичних методів.

- Описовий метод застосовано для характеристики поняття суржику, його лінгвістичних ознак та сфер функціонування.
- Історичний метод дав змогу простежити еволюцію явища та виявити передумови його виникнення.
- Метод аналізу та синтезу використано для опрацювання теоретичної літератури, узагальнення поглядів науковців та формулювання висновків.
- Метод класифікації застосовано для систематизації чинників поширення суржику та типів ставлення до нього.
- Соціолінгвістичні методи (зокрема, анкетування) стали основою практичної частини роботи для збору емпіричних даних про мовну поведінку та установки носіїв.
- Статистичний метод (кількісний аналіз) використано для обробки результатів анкетування та візуалізації даних.
- Інтерпретаційний метод застосовано для якісного аналізу відкритих відповідей респондентів та тлумачення соціокультурного значення отриманих результатів.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до вивчення суржику в нових реаліях. У роботі вперше на матеріалі актуальних

соціологічних даних (опитування 2025 року) проаналізовано трансформацію ставлення до суржику в умовах повномасштабної війни та активізації процесів дерусифікації. Уточнено поняття суржику як динамічного маркера ідентичності, що може виконувати не лише деструктивну, а й адаптивну функцію («перехідний суржик») для осіб, що змінюють мовну приналежність. Дістало подальший розвиток вивчення регіональної та вікової диференціації сприйняття змішаного мовлення, зокрема виявлено тенденцію до зниження стигматизації суржику серед молоді при одночасному збереженні вимог до нормативності в офіційній сфері. Також систематизовано функції суржику в сучасній масовій культурі та медіапросторі, де він еволюціонує від засобу комічного зниження до інструменту побудови довірливої комунікації.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали та висновки магістерської роботи можуть бути використані у викладанні курсів із соціолінгвістики, стилістики української мови, культури мовлення у закладах вищої освіти. Результати дослідження можуть слугувати підґрунтям для розробки рекомендацій щодо мовної політики, спрямованої на підвищення рівня мовної культури населення без агресивної стигматизації носіїв суржику. Також дані про сприйняття змішаного мовлення можуть бути корисними для фахівців у галузі медіа, реклами та комунікацій для розуміння реакцій аудиторії на різні мовні коди.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були оприлюднені та обговорені на:

1. III Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Наука в епоху соціокультурних змін: реалії, перспективи та сталий розвиток» (м. Дніпро, 2025). Основні ідеї кваліфікаційної роботи відображено у публікації: Зіненко Н. Мовленнєва поведінка індивіда. Наука в епоху соціокультурних змін: реалії, перспективи та сталий розвиток: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених, 2025. С. 190-194.

2. Всеукраїнській науково-практичній конференції «Образне слово Придніпров'я» (м. Дніпро, 2025). Основні ідеї кваліфікаційної роботи

відображено у публікації: Зіненко Н. Суржик як маркер ідентичності: сучасні тенденції й суспільне сприйняття. «Образне слово Придніпров'я»: матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 2025.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (містить 36 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 96 сторінок, з них основного тексту – 82 сторінки. Робота містить 23 рисунки (діаграми), що ілюструють результати емпіричного дослідження.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СУРЖИКУ

1.1. Поняття «суржик» у сучасному мовознавстві: дефініції, критерії розмежування

У сучасному мовознавстві немає єдиного підходу до дефініції суржиків – це поняття охоплює комплекс явищ і розглядається під різними кутами зору. Суржик у лінгвістиці – це змішане мовлення, яке утворюється внаслідок поєднання елементів різних мов (передусім української й російської) без дотримання норм літературної мови [28]. Термін походить від назви борошна із суміші зерна (пшениці з житом тощо), що метафорично підкреслює «нечистоту» такої мови [28]. В українських тлумачних словниках слово «суржик» фіксується у двох значеннях: перше – «суміш зерна різних видів», і друге (переносне, розмовне) – «елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова» [27]. Іншими словами, традиційно під суржиком розуміють некодифіковане змішане мовлення, характерне для побутового спілкування значної частини українців.

Деякі дослідники кваліфікують суржик як форму українського просторіччя (низької розмовної мови) в умовах диглосної двомовності [31; 32]. Зокрема, В. Труб ще на початку 2000-х назвав суржик «третьою мовою» – своєрідним субстандартним різновидом мовлення, що не є частиною внутрішньої діалектної системи української мови, оскільки містить елементи, відсутні в жодному нормативному словнику [32]. Інші лінгвісти наголошують на міжмовній природі цього феномена і визначають його як некодифіковану змішану розмовну мову, що виникла внаслідок масової тривалої контактної українсько-російської двомовності [20]. Л. Масенко пропонує вживати термін «суржик» саме для такого специфічно українського явища мовної комунікації, утвореного на базі української мови і поширеного на території України [21]. Натомість спроби розширити зміст терміна на інші випадки змішаного мовлення (на зразок «українсько-англійський суржик» тощо) вона вважає невиправданими [21].

У науковому дискурсі зустрічається також низка інших підходів до кваліфікації суржику. Залежно від аспекту дослідження, суржик трактували і як соціолект чи сукупність ідіолектів носіїв двомовності, і як своєрідний субкод перехідного типу між двома мовами (за визначенням Д. Дроздовського) [13], і як прояв інтерференції або результат немотивованого кодового переключення. Подекуди звучали навіть терміни на кшталт «український піджин» (Н. Дзюбишина-Мельник) чи вияв «напівмовності» носіїв (Б. Ажнюк та ін.) [7]. Попри таку варіативність підходів, спільним у цих дефініціях є акцент на змішаному характері суржику та відсутності в нього усталених нормативних правил. Суржик не має власного кодифікованого статусу і не розвивається як самостійна мовна система, а існує у вигляді багатьох гібридних ідіолектів, що можуть відрізнятися за пропорцією українських та російських елементів [21].

Важливим питанням є розмежування суржику з суміжними поняттями – діалектною мовою, просторіччям та власне двомовністю. На відміну від діалектів (говірок), які є історично сформованими територіальними різновидами однієї мови зі відносно стабільною системою норм, суржик не обмежується межами однієї мови і не має власного мовного «коду» [24]. Діалектне мовлення базується на споконвічному розвитку однієї мовної системи в певному регіоні, тоді як суржик виникає стихійно між двома мовами і поширений загальнотериторіально, а не лише в окремому діалектному ареалі [8]. Простими словами, якщо діалект – це «натуральний» різновид мови зі своєю історією і культурою, то суржик – штучне мовне утворення, породжене мовним контактом і часто оцінюване як відхилення від норми.

Суржик тісно пов'язаний із явищем двомовності, проте не є її синонімом. Білінгвізм (двомовність) у класичному розумінні – це вільне володіння двома мовами, що дає змогу мовцеві поперемінно користуватися то однією, то іншою мовою залежно від ситуації [15]. У випадку гармонійного білінгвізму людина зазвичай здійснює кодове переключення – переходить з української на російську (чи навпаки) цілком, відповідно до соціальної сфери або співрозмовника. Суржик же виникає тоді, коли двомовність набуває змішаного,

неупорядкованого характеру, і мовці несвідомо перемішують елементи обох мов у межах одного висловлювання або навіть речення. На відміну від ситуативного код-міксингу освічених білінгвів, що може мати стилістичну мету, суржик є стихійним продуктом неповного засвоєння мов або тривалої диглосії [20]. Як зауважує Л. Масенко, перехід до суржику відбувається при перевищенні певного «інтерференційного порогу», коли взаємодія двох мов спричинює формування нового гібридного коду [21]. Отже, білінгвізм сам по собі не тотожний суржику: двомовна особа може володіти обома мовами без змішування, тоді як суржикомовна – фактично говорить «мішано» через нездатність чітко розмежувати мовні системи.

Характерною рисою суржику є відсутність нормативності та соціальна маркованість цього мовлення. На відміну від літературної мови чи навіть діалекту, суржик не кодифікований у словниках або граматиках. Історично до нього ставилися зневажливо: українська інтелігенція традиційно вважала суржик «зіпсутим» мовленням. І. Дзюба давав йому різко негативну характеристику, називаючи суржик «каліченням мови» та «мовною беспорядністю» [11]. Подібно, О. Сербенська попереджала, що «суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові» [25]. Такі оціночні судження відбивають соціальне неприйняття суржику як прояву низької мовної культури. Втім, сучасні дослідження акцентують, що суржик – реальний специфічний феномен мовного життя, хоч і субстандартний [15]. Він виконує роль своєрідного маркера ідентичності для частини носіїв і слугує засобом повсякденного спілкування в умовах тривалого українсько-російського двомовного середовища.

Отже, «суржик» у сучасному мовознавстві – це поняття, яким позначають некодифіковане змішане українсько-російське мовлення, що виникло історично в ситуації масової двомовності. Основними критеріями відмежування суржику від діалектних чи розмовно-просторічних різновидів є міжмовний (інтерферований) характер його лексики та граматики, відсутність усталених норм і прив'язки до окремого регіону, а також зумовленість явища специфікою білінгвальної комунікації. Сучасні мовознавці сходяться на тому, що суржик слід

вивчати як особливий соціолінгвістичний феномен, враховуючи його поширеність, функціонування та ставлення носіїв, проте розуміти його саме як гібридний різновид мовлення, а не самостійну мову чи діалект української мови [7, с. 94; 21, с. 8-10].

1.2. Історичні передумови виникнення та розвитку суржику в Україні

Явище українсько-російського суржику має глибоке історичне коріння, пов'язане з тривалим співіснуванням української та російської мов в умовах нерівності їхнього статусу. Термін «суржик» у мовознавстві використовується для позначення змішаного мовлення, що поєднує елементи обох мов без дотримання літературних норм. Первісно слово «суржик» означало суміш різних зерен із житом – цим метафорично підкреслюється «нечистота» такої мови [20, с. 7]. У сучасному розумінні під суржиком зазвичай мається на увазі саме українсько-російський змішаний говір, який виник внаслідок історичних контактів та мовної інтерференції між двома мовами [20; 31].

Доба Російської імперії. Історичні передумови формування суржику сягають кінця XVII – початку XVIII ст., коли після входження значної частини українських земель до складу Московської держави розпочалися інтенсивні українсько-російські контакти [1]. Дослідниця Л. Масенко зазначає, що саме тоді – у пізньосередньовічний період – з'являються перші форми змішаного мовлення, які можна розглядати як прообраз сучасного суржику [20, с. 13]. Зокрема, суржик у ті часи функціонував як своєрідний соціолект частини царських урядовців та солдатів, відряджених на українські землі. Російська мова поступово витісняла українську з адміністративної сфери та набула статусу «високої» мови еліти, тоді як українська лишалася мовою селянства та приватного спілкування [20, с. 28]. В умовах такої диглосії, коли російська виконувала роль престижної мови, а українська – ніби «нижчої» розмовної, елементи «високої» мови природно проникали в повсякденне українське мовлення в адаптованому вигляді. Це призводило до поступового формування

змішаних мовних форм: українська мова насичувалась росіянізмами, причому часто поза літературними нормами [31, с. 15].

Політика Російської імперії цілеспрямовано звужувала сферу вживання української мови, створюючи сприятливі умови для поширення суржику. Указ Петра I 1720 року заборонив друк книг українською (за винятком церковних, наближених до російської мовою), що стало одним із перших кроків до русифікації [19, с. 44]. Надалі імперська влада посилила утиски: Валуєвський циркуляр 1863 р. фактично заперечував самостійність української мови, а Емський указ 1876 р. ввів заборону на публікацію і завезення до імперії значної частини українських видань [19, с. 45]. Як наслідок, українська мова витіснялася з публічної сфери, освіти та культури, натомість населення змушене було вдаватися до російської або до змішаного мовлення. Типовою стала ситуація, коли представники нижчих та середніх прошарків суспільства – не маючи можливості здобути повноцінну освіту українською – засвоювали російську частково, у вигляді окремих слів і фраз, вкраплених у рідну мову [20, с. 30]. Таким чином виникали гібридні форми мовлення: українські діалекти, насичені русизмами, що передавалися з покоління в покоління. Наприкінці XIX ст., на тлі промислової революції та урбанізації, ареал суржикомовності розширився. Потужним чинником цього процесу стала масова міграція: до новозаснованих промислових міст Півдня і Сходу (Катеринослав, Херсонщина, Донбас тощо) прибували як російськомовні переселенці, так і україномовне селянство з навколишніх сіл. У таких змішаних громадах відбувалося активне взаємопроникнення мов, що сприяло укоріненню суржику як повсякденної практики спілкування [2]. Українська мова в містах Російської імперії часто лишалася «просторіччям», а перехід на російську для багатьох був неповним – відтак, значна частина міського населення наприкінці XIX ст. послуговувалася саме змішаним мовленням [31, с. 17].

Радянський період. Після революції 1917 року статус української мови тимчасово піднісся завдяки політиці «українізації» 1920-х рр., коли в УРСР українську впроваджували в освіту, державне діловодство та культуру. Це

частково стримало поширення суржику: значна частина населення змогла здобути освіту рідною мовою, стандартизувалися норми української літературної мови. Утім, уже на початку 1930-х ця тенденція змінилася на протилежну – політика коренізації була згорнута, і розпочалася нова хвиля русифікації [20, с. 72]. У радянський період російська мова остаточно утверджується як мова «високого» стилю та міжнаціонального спілкування, тоді як українська відтісняється переважно в побутову сферу. Державна мовна політика СРСР фактично заохочувала перехід на російську: російськомовна освіта стала домінувати (особливо у містах та промислових центрах), кар'єрне зростання було тісно пов'язане з володінням російською, а українська маркувалася як «селянська» мова [19, с. 46]. У цих умовах значна частина українців опинилася в ситуації вимушеної двомовності. Багато вихідців із села, опинившись у міському російськомовному середовищі, переходили на змішаний стиль мовлення: продовжуючи говорити українською вдома, вони вставляли російські слова чи будували фрази за російськими зразками, адаптуючи їх під українську фонетику та граматику [20, с. 85]. Такий «перехідний» суржик виступав проміжною ланкою в процесі асиміляції, фактично виконуючи роль інтермедії між рідною українською та опанованою російською. З іншого боку, і частина російськомовних мешканців УРСР, взаємодіючи з українськомовним оточенням (особливо в сільській місцевості чи змішаних родинах), засвоювали окремі українські елементи – їхнє мовлення теж набувало рис суржику, хоч і «на російській основі» [31, с. 16].

Важливим чинником закріплення суржику в радянську добу стали медіа і культура. Переважно російськомовний інформаційний простір (союзне радіо, друковані видання, а згодом і телебачення) формував уявлення про російську як про мову «прогресу» та «міста», яку варто наслідувати [2]. Як зауважує О. Тараненко, за умов суцільної русифікації освіти й публічного життя суржик став типовим мовним «напівпродуктом»: селянин, приїхавши до міста, щоб «асимілюватися», починав говорити своєрідною змішаною говіркою, яка слугувала перехідним етапом до повного переходу на російську [31, с. 18].

Зрештою в деяких східних та південних регіонах УРСР цей процес завершився майже повною мовною асиміляцією, коли український субстрат було поглинуто російським суперстратом (наприклад, міські райони Донбасу). Натомість у центральних областях та частково на півдні й півночі саме суржик став стійким явищем: тамтешнє населення з покоління в покоління послуговувалося змішаним мовленням, не переходячи цілком ні на літературну українську, ні на чисту російську [20, с. 89].

Отже, поширення суржику зумовлене комплексною дією мовних і позамовних чинників. Лінгвістичні причини – передусім відсутність чіткої межі між двома мовами в свідомості носіїв, множинні випадки лексичних, граматичних і фонетичних інтерференцій – спричиняють формування змішаного мовного коду без усталених норм. Ці мовні девіації закріплюються й примножуються під впливом соціальних обставин: історичної двомовності, русифікації та недостатньої мовної освіти, міграційних процесів, а нині й медійних практик. Суржик виступає своєрідним мовним компромісом у двомовному суспільстві, і ставлення до нього неоднозначне. З одного боку, суржик розглядають як загрозу мовним стандартам (більшість учених дають йому негативну оцінку – мовну хворобу постколоніальної країни, з іншого – як об’єктивний продукт історичного розвитку, що виконує певні комунікативні функції і відображає живу мовну практику широких мас [18, с. 107; 20, с. 5]. Новітні тенденції свідчать, що суржик залишається маркером мовної ідентичності значної частини населення, особливо у неформальному спілкуванні. Попри зусилля мовної політики щодо підвищення культури мовлення, явище суржику все ще міцно вкорінене у мовному ландшафті України, а подекуди навіть набуває рис своєрідної субкультури. Це підтверджує актуальність подальших досліджень суржику як соціолінгвістичного феномена та вироблення підходів до підвищення мовної компетентності суспільства [2].

1.3. Мовні та позамовні чинники поширення суржику

Суржик – це поширене в Україні явище змішаного українсько-російського мовлення, яке має неунормований характер і розглядається як різновид просторічної мовної практики [8]. Виникнення та існування суржику зумовлене цілою низкою мовних (внутрішньомовних) і позамовних (соціальних, історичних тощо) чинників. У мовознавчій літературі суржик часто визначають як «гібридне українсько-російське мовлення» або «мішану субмову», що постала внаслідок тривалого контакту двох мов – української та російської [8]. При цьому більшість дослідників відносять суржик до форм українського просторіччя, тобто некодифікованого різновиду розмовної мови, засміченої елементами іншої мови (через інтерференцію) [8]. Наприклад, Л. Масенко наголошує, що суржик – це специфічна форма побутування мови, яка виникла внаслідок штучного поєднання елементів двох мов і відсутності чіткого розмежування між їхніми системами, що спричиняє хаотичне змішування кодів [20, с. 64]. Іншими словами, носії суржику не розрізняють послідовно українські й російські мовні норми, а говорять своєрідним змішаним кодом. За спостереженнями дослідників, суржик функціонує саме в умовах масової двомовності і диглосії – «форма українського просторіччя в ситуації диглосної двомовності», – зазначають О. Тараненко та В. Труб [31, 32]. Це підкреслює, що вирішальну роль у появі суржику відіграє одночасне співіснування двох мов в одному мовному просторі без чіткого розмежування сфер їхнього вживання. Нижче розглянемо детальніше мовні та позамовні чинники, що сприяють поширенню суржику.

Мовні чинники. У лінгвістичному плані поширенню суржику сприяють явища міжмовної інтерференції на різних мовних рівнях – лексичному, граматичному та фонетичному. Передусім це лексична інтерференція, коли носії двомовності спонтанно запозичують слова з російської мови або утворюють дослівні кальки в українському мовленні. У суржику масово вживаються росіянізми та гібридні слова: напр., «вніманіє» замість укр. «увага», «не понімаю» замість «не розумію» тощо. Сучасний суржик насичений лексичними

кальками з російської мови [30]. Через відсутність мовної компетенції носії часто не усвідомлюють, яке слово належить до якої мови, тому в їхньому словнику відбувається вільне змішування двох лексичних систем. Інший важливий чинник – граматична інтерференція: суржикомовці порушують норми української граматики під впливом російської. Типові прояви – невластиве українській мові керування та зв'язок слів у реченні (напр., конструкції на кшталт «дякую вас» замість нормативного «дякую вам»), помилки у відмінкових закінченнях, у роді та числі, вживання російських форм дієслів тощо [30]. Так само поширені фонетичні відхилення: це і русифікована вимова (наприклад, оглушення приголосних у кінці слова як у російській, невластиве українській), і неправильний наголос під впливом російської орфоєпії [30]. Нерідко суржик характеризується також змішаною інтонацією та акцентуацією, коли українське мовлення набуває російського акценту. Всі ці мовні девіації є наслідком того, що у свідомості носія суржику обидві мови зливаються в один код, причому відсутній усталений мовний стандарт, який регулював би таке мовлення [20, с. 6]. Фактично суржик – це результат кодування без коду, адже він не має власної норми і відхиляється від літературних норм обох мов. Як зазначають дослідники, «у свідомості носіїв суржику відсутнє чітке розрізнення двох мовних систем, що спричиняє хаотичне змішування елементів обох мов» [20, с. 64].

На відміну від ситуації повноцінного білінгвізму, де людина володіє двома мовами і свідомо перемикається між ними (code-switching), суржик є випадком неконтрольованого змішування мовних елементів (code-mixing), обумовленого недостатнім знанням обох мов та звичкою їх одночасного вживання.

Позамовні чинники. Суржик як соціолінгвістичний феномен сформувався під впливом історичних і суспільних обставин. Одним з головних чинників є історико-політичний – тривалий період співіснування української та російської мов за умов домінування російської. Протягом століть українська мова перебувала під потужним тиском спершу імперської, а згодом радянської мовної політики, що спричинило масове двомовне середовище. Як влучно сформульовано в літературі, суржик – це «результат тривалого контакту

домінантної мови загальноімперського поширення з підлеглою й утискуваною українською мовою» [20, с. 6]. У Російській імперії та СРСР українців часто примушували до русифікації в освіті, адміністрації та культурі, але в побуті вони нерідко продовжували змішувати українську і російську. У радянський період явище суржику фактично замовчувалося: спеціальні дослідження з цієї тематики були небажаними або й прямо забороненими владою. Це означало, що проблема мовного змішування існувала, але офіційно не визнавалася, отже не було й цілеспрямованих заходів для її подолання. Результатом стала консервація масового суржику як своєрідної мовної норми для значної частини населення.

Тісно пов'язаний з історичним і соціальний чинник – характер мовного середовища та міжмовних контактів у суспільстві. Суржик укорінився насамперед у тих соціальних групах і регіонах, де українці постійно стикалися з російськомовним середовищем. Класичний випадок – міграція сільського населення до міст. За часів індустріалізації та урбанізації ХХ ст. багато носіїв українських діалектів переселялися до великих міст (Київ, Харків, Одеса та ін.), де домінувала російська мова. Стикаючись із необхідністю спілкуватися російською в місті, вихідці з села мимоволі починали змішувати мови: «носії української сільської говірки, пристосовуючись до російськомовного міського середовища, породили суржик» [8, с. 284]. У результаті сформувалися цілі прошарки двомовців, які ні українською, ні російською не говорять повністю нормативно, а спілкуються змішаною говіркою. Дослідники зауважують, що носії суржику часто не володіють у повному обсязі жодною з мов, адже засвоюють їх одразу в змішаному варіанті (що, своєю чергою, руйнує українську мову зсередини). Причиною цього є освітньо-мовний фактор: значна частина населення в радянські часи навчалася або виховувалася російською мовою, натомість українська лишалася мовою родинного спілкування чи неформальних ситуацій. Через брак якісної україномовної освіти та практики багато хто звикав змішувати мови «як виходить». Суржик укорінювався як «мова повсякдення» – простий, домашній різновид, яким «зручніше» говорити, ніж дотримуватися суворих норм (особливо коли ці норми недостатньо засвоєно). Таким чином,

соціальна двомовність без належної мовної освіти і культури мовлення автоматично відтворює суржик у нових поколіннях.

Варто згадати й медіаційний чинник, тобто вплив засобів масової інформації, культури та сучасного медіапростору на поширення суржику. З одного боку, суржик традиційно був ознакою «низького» стилю, тому у друкованих ЗМІ та офіційному мовленні його зазвичай уникали. Однак із демократизацією мовлення й послабленням цензури наприкінці ХХ ст. ситуація змінилася. В українській художній літературі відбувся навіть своєрідний «суржиковий бум» у 1990-і роки, коли письменники почали активно вводити суржикові репліки для колориту персонажів після довгих років заборон і редакторських обмежень [8]. Нині ж суржик усе частіше з'являється й у медіа та шоу-бізнесі. «Сучасний суржик переріс стилістичний діапазон ужиткового мовлення і впевнено проникає в літературні і музичні тексти, мову телебачення і преси, чому активно сприяє постмодерна рецепція дійсності в українській мистецькій парадигмі та шоу-бізнесі» [33, с. 289]. Звісно, у професійних новинах чи офіційних програмах його майже не почуєш, проте в розважальних жанрах (комедійні шоу, скетчі) суржик використовується як стилістичний засіб створення комічного ефекту або характеру простолюду. Наприклад, багато популярних українських коміків і ведучих свідомо говорять напівукраїнською-напівросійською, щоб наблизити свою мову до мовлення «простих людей» і цим викликати довіру чи сміх аудиторії. Цю тенденцію особливо підсилює сучасна інтернет-культура: у блогах, відеороликах, соцмережах іноді свідомо використовують елементи суржику для жарту чи колориту. У результаті формується певна толерантність до суржику: молодша аудиторія сприймає такий змішаний стиль як частину популярної культури. Як показало дослідження К. Тараненко, в мовленні сучасних українських естрадних виконавців також присутній суржик, що виконує дві основні функції – комічну і так звану «народну» (функцію створення образу «свого хлопця/дівчини»), яка руйнує дистанцію між артистом і публікою [30]. Справді, використання елементів розмовного змішаного мовлення допомагає виконавцю виглядати більш

невимушено, по-народному, що підкупає слухача. Це є однією з причин, чому суржик не зникає, а навпаки, отримує новий імпульс через медіа: він стає маркером певної неформальності, «своєї» ідентичності, близькості до простого народу. Деякі мовознавці навіть зауважують, що суржик настільки вкорінився у повсякденному спілкуванні, що його часом називають «третьою мовою» України – поруч із літературною українською та російською [30].

Отже, поширення суржику зумовлене комплексною дією мовних і позамовних чинників. Лінгвістичні причини – передусім відсутність чіткої межі між двома мовами в свідомості носіїв, множинні випадки лексичних, граматичних і фонетичних інтерференцій – спричиняють формування змішаного мовного коду без усталених норм. Ці мовні девіації закріплюються й примножуються під впливом соціальних обставин: історичної двомовності, русифікації та недостатньої мовної освіти, міграційних процесів, а нині й медійних практик. Суржик виступає своєрідним мовним компромісом у двомовному суспільстві, і ставлення до нього неоднозначне. З одного боку, суржик розглядають як загрозу мовним стандартам (більшість учених дають йому негативну оцінку [18, с. 107]), з іншого – як об'єктивний продукт історичних умов, що потребує не стільки осуду, скільки поступового подолання через підвищення мовної культури. Новітні тенденції свідчать, що суржик залишається маркером мовної ідентичності значної частини населення, особливо у неформальному спілкуванні. Попри зусилля мовної політики щодо підвищення культури мовлення, явище суржику все ще міцно вкорінене у мовному ландшафті України, відображаючи складні процеси мовної ідентичності, успадковані від минулого. Це підтверджує думку, що мовні явища на кшталт суржику мають глибокі історичні передумови, а їхнє подолання або трансформація можливі лише за умов тривалих соціолінгвістичних змін та підвищення мовної свідомості суспільства [31, с. 21].

РОЗДІЛ II. СУРЖИК ЯК МАРКЕР ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

2.1. Суспільні уявлення про суржик: стереотипи, оцінки та упередження

У масовій свідомості українців протягом тривалого часу закріпилися вкрай негативні уявлення про суржик як про «неправильне» і «зіпсоване» мовлення. Суржик не має кодифікованих норм і традиційно розглядається лише як просторічний, відхилений від норми різновид мовлення [2]. Українська інтелігенція з ХІХ-ХХ ст. переважно засуджувала змішану мову: так, І. Дзюба давав суржику різко негативну характеристику, називаючи його «каліченням мови» та проявом «мовної беспорядності» [11]. У схожому дусі мовознавиця О. Сербенська застерігала, що «суржик в Україні є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові» [11]. Такі оцінні судження відбивають традиційне неприйняття суржику як явища низької мовної культури. У словниках і науковому дискурсі суржик часто описують через метафору «нечистої мови», акцентуючи на його змішаності та ненормованості [14]. Нерідко вживається й відверто зневажлива лексика: суржик клеймують як «неповноцінну», «покручену» говірку, як «провінційний», «вуличний», «базарний» жаргон, підкреслюючи його соціально-культурну нижчість [31]. Письменник Ю. Андрухович образно назвав суржик «кровозмісним дитям білінгвізму», натякаючи на неприродність цього гібриду [31]. У підсумку в публічному дискурсі закріпився стереотип суржику як мовного «зла» – одіозного явища, що нівечить мову та потребує викорінення. Більшість філологів-пуристів бачать у ньому пряму загрозу літературній українській. Сучасні дослідники відзначають, що суржик сприймається ними як фактор «засмічення» мовного простору і основна перешкода для розвитку культури мовлення. Недарма у науковій публіцистиці трапляються навіть гіперболізовані звинувачення суржику в «мовній зраді» та продовженні колоніального етноциду, тобто в свідомому руйнуванні української мови через її змішування з російською [3]. У цілому

стереотипне ставлення до суржику формується на ідеї про його «ненормальність» і шкідливість для української мови та нації.

Соціальні упередження щодо носіїв суржику. Негативні оцінки суржику тягнуть за собою і упереджене ставлення до тих, хто ним послуговується. У суспільстві сформувався образ «суржикомовця» як людини малоосвіченої, провінційної, з низькою мовною культурою. Подібні характеристики простежуються як у народних жартах, так і в серйозних дискусіях. Наприклад, у публіцистиці зазначається, що до носіїв суржику часто виникає зневажливе ставлення – їх сприймають як «недолугих провінціалів» або «неосвічених селяків». За даними соціолінгвістичного дослідження в східних областях України, яке описує М. Бойко, значна частина студентів сприймає суржик як «засмічену, нечисту мову» або взагалі «не-мову», а причиною його виникнення вважає низький рівень освіти носіїв чи їхню неспроможність визначитися, якою мовою спілкуватися [4]. Отже, мовний змішаний код ототожнюється з браком грамотності: суржикомовців часто вважають тими, хто «не дотримується норм» сучасної української літературної мови і не опанував повноцінно жодної з мов. У підсумку виникає соціальне стигматизування: люди, що розмовляють упереміш українською та російською, нерідко самі усвідомлюють негативний ярлик і соромляться свого мовлення. Як зауважує А. Погрібний, явище суржику породжує в суспільстві комплекс меншовартості, а самих носіїв привчає почуватися «малоросами» [3]. Тому не дивно, що дехто зі суржикомовних, потрапивши в інше мовне середовище, намагається «очиститися» від змішаних висловів. Вихідці з суржикомовних середовищ, переїжджаючи до великих міст, часто свідомо викорінюють зі свого мовлення росіянізми і карають себе за кожне випадково вставлене російське слово. У такий спосіб вони прагнуть позбутися тавра «неправильного» мовця. На побутовому рівні теж простежується подібне упередження: нерідко можна почути думку, що говорити суржиком – «несолідно», «соромно», це ознака низької освіченості. Суржик фактично виконує роль негативного соціального маркера: у свідомості багатьох українців він позначає приналежність до нижчих прошарків або сільської глибинки.

Цікаво, що паралельно існує й протилежний стереотип: іноді суржикомовних ототожнюють із мешканцями сходу та півдня країни, натомість на заході уявляють мовну ситуацію нібито більш «чистою». Насправді ж суржик є повсюдним явищем і не прив'язаний строго до регіону – однак упередження за географічною ознакою теж мають місце (наприклад, у соціальних мережах можна натрапити на твердження, що суржик нібито панує лише на постросійськомовних територіях). Усі ці приклади свідчать: суспільна думка історично сформувала негативний образ як самого суржику, так і його носіїв. Суржик у масовій свідомості – це «низька» мова «неправильних» українців, від якої слід позбуватися заради збереження «чистоти» нації [3].

Амбівалентність і еволюція суспільного ставлення. Попри укорінені стереотипи, ставлення до суржику не є абсолютно однорідним. Деякі сучасні лінгвісти та соціологи закликають поглянути на суржик об'єктивніше – як на продукт історичних умов, а не лише як на відхилення від норми [23]. З одного боку, суржик справді розглядається як загроза мовним стандартам, з іншого – як природний наслідок тривалого українсько-російського двомовного співіснування. Така двоїстість поглядів відображає глибшу дилему: прагнення до мовної чистоти проти реалій змішаного мовлення. На думку багатьох науковців, суржик виник не від «злої волі» його носіїв, а через об'єктивні соціолінгвістичні чинники – історичну русифікацію, брак українськомовної освіти, тривалий статус російської як престижної мови тощо [23]. В українському мовознавстві дедалі частіше звучать заклики вивчати суржик спокійно і неупереджено – як окремий соціолінгвістичний феномен, враховуючи його масовість і стійкість [24]. Представники молодшого покоління науковців підходять до цього явища більш помірковано: якщо старші «борці за чистоту мови» нерідко емоційно таврують суржик, то молоді дослідники аналізують його без зайвих емоцій, у контексті питань ідентичності та білінгвізму [29]. Подекуди звучать навіть умовно позитивні оцінки суржику. Наприклад, відзначається, що в умовах майже суцільної русифікації суржик свого часу став «меншим злом» – він залишив хоча б якийсь місток до української мови, своєрідний «притулок»

для українського слова, звідки за бажання можна повернутися до повноцінного українства [31]. З цим пов'язаний і парадокс: суржик одночасно вважають і загрозою для мови, і одним із факторів її виживання в несприятливих умовах (альтернативою повного мовного зросійщення) [31].

Варто зауважити, що останні десятиліття принесли певні зрушення у суспільному сприйнятті суржику. З одного боку, триває офіційна боротьба за мовну чистоту (освітні кампанії, мовні курси, публікації на кшталт «Антисуржик» тощо), з іншого – з'явилась тенденція до часткової толерантності. З кінця 1990-х років суржик починає проникати у масову культуру, де використовується як стилістичний засіб. У художній літературі настала «хвиля суржику» – письменники ввели його до мови персонажів задля комічного чи реалістичного ефекту. Згодом естафету перейняли медіа та інтернет-культура: в розважальних телешоу, скетч-комедіях, відеоблогах елементи суржику стали доволі частим явищем. Суржикова мова героїв слугує маркером простоти, невимушеності, «своєнародності» образу, що нерідко викликає прихильність аудиторії. У результаті такої популяризації сформувалася певна толерантність до суржику: молодша аудиторія сприймає змішане мовлення як частину сучасної поп-культури, не реагуючи на нього надто негативно. Ба більше, для частини носіїв суржик поступово перестав бути предметом сорому – його почали усвідомлювати як одну з ознак своєї ідентичності, мовну звичку, успадковану від батьків і близького оточення. Як відзначає Л. Масенко, для багатьох українців суржик є мовою домашнього вжитку, невід'ємною частиною їхнього повсякденного життя [20]. Іншими словами, змішане мовлення виконує роль своєрідного маркера групової ідентичності: воно об'єднує носіїв спільним мовним досвідом і навіть протиставляє їх тим, хто розмовляє «правильніше». Не випадково в науковій літературі суржик називають маркером мовної (соціокультурної) ідентичності певних верств населення. Для носіїв суржику така мова – це природний спосіб самовираження, що відбиває їхній двоїстий культурний код.

Отже, суржик у сучасному українському суспільстві є явищем контroversійним, оповитим багатьма стереотипами та соціальними упередженнями. Історично сформувалося переважно негативне ставлення: змішане українсько-російське мовлення оцінюють як «неправильне», «низьке», таке, що загрожує чистоті й престижу української мови. Носіїв суржику стереотипно сприймають як малоосвічених провінціалів, а сам суржик таврують ознакою низької мовної культури. Ці упередження мають глибоке коріння в епохах русифікації та мовної дискримінації, коли будь-яке відхилення від норми сприймалося болюче з огляду на боротьбу за збереження мови. Водночас аналіз показує, що ставлення до суржику не є однозначно вороже: дедалі більше мовознавців і носіїв починають розуміти суржик як об'єктивну реальність і частину української мовної біографії. Звичайно, суржик лишається соціально маркованим явищем – його й досі здебільшого не схвалюють у публічній сфері. Проте в неформальних ситуаціях він продовжує виконувати роль мовного компромісу і для значної кількості українців є органічним засобом спілкування. Суспільні уявлення про суржик сьогодні коливаються між двома полюсами: осудом і поступовим прийняттям. З одного боку, зберігається стійкий стереотип суржику як символу неосвіченості та загрози для мовної ідентичності, з іншого – поширюється розуміння, що суржик відображає реальний досвід двомовності і не зникне миттєво через самі лише заборони. Таким чином, суржик постає своєрідним маркером соціолінгвістичних процесів в Україні: ставлення до нього сигналізує про рівень мовної толерантності суспільства, про баланс між нормативністю і живою мовною практикою, а також про складність формування мовної ідентичності в постколоніальному суспільстві. Подолання негативних наслідків суржику можливе лише шляхом довготривалих зрушень – підвищення мовної освіти, утвердження престижу української мови та поступового витіснення змішаного мовлення зі сфери офіційної комунікації. Нині ж суржик продовжує залишатися водночас і викликом, і характерною прикметою українського мовно-культурного ландшафту, що потребує виваженого наукового і суспільного підходу, вільного від упереджень.

2.2 Територіальні та соціальні особливості суржику та їхнє відображення у мовній поведінці

Українсько-російський суржик не закріплений за окремим діалектним ареалом – на відміну від традиційних говорів, він історично виник поза межами стабільних територіальних меж однієї мови. Відсутність прив'язки до певного регіону є однією з визначальних ознак суржику, що відрізняє його від діалектів. Водночас явище суржику поширене загальнотериторіально всюди, де склалися умови масової українсько-російської двомовності, особливо в центральній Україні та прилеглих регіонах. За даними соціолінгвістичних досліджень, зокрема, проведених Київським міжнародним інститутом соціології ще в 2003 році, питома вага носіїв змішаного мовлення є найвищою саме у східних і центральних областях України (близько 20% населення), тоді як на заході таких лише кілька відсотків. У радянський період у ряді східних і південних областей процес двомовності завершився майже повною мовною русифікацією (наприклад, у містах Донбасу), натомість у більш україномовних центральних районах сформувався стабільний суржикомовний континуум. У центральних (частково також північних і південних) областях місцеве населення поколіннями спілкувалося мішаною українсько-російською говіркою, не переходячи цілком ні на літературну українську, ні на чисту російську мову [20, с. 89]. Таким чином, центр України історично став ядром побутування суржику, тоді як на сході та півдні часто відбувалося витіснення української мови російською, а на заході країни явище змішаного мовлення не набуло значного поширення через відсутність масової російсько-української двомовності.

Варто зауважити, що суржик функціонує у формі сукупності багатьох локальних різновидів (ідіолектів), які можуть відрізнятися пропорцією українських і російських елементів у мовленні носіїв. Наприклад, у сільських говорах Лівобережжя традиційна основа – українська, яка лише «вкраплена» росіянізмами або кальками, тоді як у міських суржикових говірках південних областей частка російських елементів може переважати. Існування різних регіональних різновидів суржику спонукало окремих мовознавців уживати

поняття «суржики» у множині (М. Мозер та ін.) для підкреслення територіальної варіативності цього явища. Водночас усі ці різновиди об'єднані змішаною природою і некодифікованістю мовного коду. Цікаво, що ще на початку 2000-х суржик образно називали «третьою мовою» України, наголошуючи на його відмінності від традиційних діалектів і широкому побутуванні поза літературними нормами [32, с. 47]. Отже, у геолінгвістичному вимірі суржик слід розглядати не як діалект, прив'язаний до певної місцевості, а як окремий субстандартний мовний феномен, що виникає скрізь, де є тісний контакт української та російської мов. Територіальні умови (історична присутність двох мов, рівень русифікації регіону, сільська чи міська місцевість тощо) визначають масштаби поширення суржику та співвідношення компонентів у ньому, а відтак впливають і на мовну поведінку носіїв. Зокрема, у більш русифікованих регіонах суржик може слугувати перехідним етапом до повного переходу на російську, тоді як в «україномовніших» областях – навпаки, бути компромісним змішаним кодом, що запобігає повній асиміляції мовців до російської мови.

Соціальні особливості суржику. Суржик є соціально маркованим явищем, тісно пов'язаним із рівнем освіти, віком, родовим походженням та іншими параметрами мовців. Традиційно його вважають мовою переважно простонародного спілкування та ознакою недостатнього володіння літературними нормами. Так, ще з радянських часів укорінилося уявлення про суржикомовність як показник низької мовної культури: інтелігенція негативно ставилася до змішаного мовлення, тавруючи його як «зіпсоване» або «малограмотне» [11, с. 14; 25, с. 7]. Значна частина носіїв суржику – це представники старшого покоління, особливо мешканці сільської місцевості, для яких російська мова була мовою офіційної комунікації та освіти, а українська – мовою родинного спілкування. За умов тривалої диглосії та неповного засвоєння обох мов у цих груп сформувалася звичка змішувати коди: люди часто не усвідомлюють, де закінчується українська і починається російська, і продукують гібридні висловлювання. Л. Масенко зазначає, що перехід до суржику

відбувається при перевищенні певного «порогу інтерференції», коли інтенсивна взаємодія двох мов породжує новий змішаний код [21, с. 9].

Вік мовців має велике значення: молодше покоління, соціалізоване після проголошення незалежності, здебільшого здобувало освіту українською мовою, тому молоді люди краще обізнані з нормами літературної української і частіше намагаються їх дотримуватися. Хоча суржик усе ще передається у багатьох сім'ях як мова побуту, помітна тенденція до мовної самокорекції серед молоді – прагнення говорити «чистіше», особливо в офіційних ситуаціях. Старші ж покоління, виховані в умовах російськомовної радянської освіти, можуть менш критично ставитися до суржику і продовжують активно ним послуговуватися в повсякденні. Таким чином, у мовній поведінці різних вікових груп спостерігається розбіжність: якщо для літніх суржик часто є природним мовним середовищем, то для молодших – радше маркером неформального спілкування, якого вони уникають у формальних контекстах.

Ще одним важливим соціальним фактором є професійне та соціальне оточення мовця. У сферах, що вимагають високої мовної компетенції (освіта, наука, державна служба, медіа тощо), суржик вважається неприпустимим – працівники цих галузей свідомо стежать за мовою і витісняють з неї елементи іншої мови. Натомість у побутовій комунікації, серед друзів чи родичів, багато хто дозволяє собі змішувати мови. Носії суржику часто інтуїтивно перемикають мовні режими залежно від ситуації: наприклад, розмовляючи з офіційною особою чи незнайомцем, можуть намагатися говорити «чистішою» українською або російською, тоді як у неформальному колі повертаються до звичного змішаного мовлення. Таке ситуаційне варіювання коду свідчить, що суржик здебільшого залишається мовою неофіційного спілкування, приватної сфери. Саме тому він виконує функцію своєрідного маркера групової «своєрідності»: усередині певних соціальних груп (наприклад, у сільській громаді, серед робітників чи просто давніх знайомих) спільний суржик може слугувати символом свого кола, невимушеності і рівності стосунків. Водночас у контакті з носіями літературної мови така мовна поведінка може коригуватися, адже мовці

усвідомлюють соціальну стигму, пов'язану з суржиком. Як зазначають дослідники, попри засудження суржику на офіційному рівні, у повсякденні він продовжує виконувати комунікативні завдання і нерідко відображає соціальну ідентичність мовців. Зокрема, для частини населення змішана українсько-російська мова стала настільки звичною, що сприймається ними як органічна складова власного мовного портрета – люди ідентифікують себе з цим розмовним кодом більше, ніж з «чистими» мовами. Такі мовці можуть навіть вважати свою мову цілком нормальною (не помічаючи відхилень) і обстоювати право говорити «як звично».

Відображення територіальних і соціальних чинників у мовній поведінці. Територіальні та соціальні особливості суржику тісно переплітаються, формуючи складну картину мовної поведінки українського двомовного середовища. Мовна практика показує, що регіон походження, освітньо-професійний рівень і належність до певного соціуму значною мірою визначають вибір мовного коду та ступінь його змішаності. Суржикомовність стала своєрідним показником як регіональної ідентичності (насамперед мешканців центрально-східних областей), так і соціокультурної (сільського населення, старшого покоління тощо). Ця некодифікована мова виконує роль маркера «свій/чужий»: за манерою змішувати українські й російські елементи співрозмовники часто підсвідомо розпізнають походження та рівень мовної освіченості одне одного і відповідним чином вибудовують спілкування. Внаслідок цього носії суржику, потрапляючи у більш вимогливе мовне середовище, нерідко намагаються пристосувати свою мовну поведінку – хтось переходить повністю на літературну українську або російську, а хтось, навпаки, продовжує вживати звичні суржикові форми, підкреслюючи цим свою простоту чи «народність».

Отже, територіальні та соціальні чинники суттєво впливають на функціонування суржику і характер мовної поведінки його носіїв. Регіональні обставини визначають саму можливість виникнення змішаного мовлення (наявність ситуації масового двомовного контакту) та його конкретні риси в

різних областях. Соціальні параметри мовців обумовлюють ставлення до суржику й сфери його вживання – від побутового рівня спілкування неформальних груп до повного уникнення в офіційній комунікації. У сучасному українському суспільстві суржик залишається поширеним явищем, що віддзеркалює історичні мовні зрушення та соціальну стратифікацію: він слугує маркером ідентичності певних прошарків і водночас сигналізує про невирішені проблеми мовної норми та мовного планування. Розуміння територіально-соціальної специфіки суржику є необхідним для адекватного оцінювання його ролі в мовному ландшафті України та вироблення зваженої мовної політики.

2.3 Суржик у медіа та масовій культурі: від висміювання до стилістичного прийому

Українсько-російський суржик як гібридний мовний код, утворений штучним змішуванням елементів двох мов із порушенням літературної норми [30], традиційно мав негативну репутацію як «мовна патологія» постколоніального суспільства. Проте, попри соціальний осуд та зусилля мовної політики спрямовані на його подолання, явище суржику не зникає і стало невід’ємною частиною мовного простору сучасної України [10]. Ба більше, на рубежі ХХ-ХХІ ст. мовознавці відзначають проникнення суржику у різні сфери культури – літературу, журналістику, розмовні жанри масмедіа, популярну музику та інші формати масової комунікації [30]. Якщо раніше в художніх текстах вживання суржику здебільшого виправдовувалося потребою реалістично відтворити діалоги певного соціального середовища, то сьогодні українсько-російський мовний гібрид настільки звичний, що подекуди його навіть називають «третьою мовою» України нарівні з українською та російською. Відповідно, постало питання про нові функції суржику в сучасній культурі – від маркера комічного та «низового» до стилістичного прийому й символу певної ідентичності.

Комічна функція суржику в традиційних медіа. Однією з найдавніших ролей суржику в масовій культурі є виконання комічного ефекту – висміювання

персонажів або ситуацій. У художній мові суржик історично використовувався як стилістичний засіб типізації та індивідуалізації персонажів з метою створення комічного або іронічного ефекту. Яскравим прикладом є класична українська комедія «За двома зайцями» (1883) Михайла Старицького та її екранізація 1961 року, де мовна поведінка героїв напряду пов'язана з їхнім соціальним образом. У російськомовній версії цього фільму всі позитивні «народні» персонажі говорять російською, тоді як негативні, претензійні міщани на кшталт Голохвостова та Проні Прокопівни – суржиком. Така контрастна диференціація підсилює сатиричний зміст твору: глядачеві дається зрозуміти, що «нормальні» люди спілкуються мовою престижного статусу (за імперськими мірками – російською), тоді як суржиком «балакають» ті, хто намагається видати себе за когось більшого, ніж вони є, і виглядає смішно [10]. Показово, що в нещодавно віднайденій україномовній версії фільму (представленій публіці у 2013 р.) всі персонажі, що в оригінальному російському дубляжі говорили російською, заговорили чистою українською – але суржикомовні герої залишилися суржикомовними [10]. Це підтверджує, що суржик у цій комедії був свідомим художнім маркером маргінальності персонажів і джерелом гумору, оснований на мовній невідповідності їх претензій реальному статусу.

Подібний художній прийом використовувався і в радянській естраді. Так, у популярному комедійному дуеті 1950-60-х рр. Тарапуньки і Штепселя спостерігалася та сама мовна опозиція: персонаж Штепсель (втілення «інтелігентного» міського типу) розмовляв нормативною російською, тоді як Тарапунька (комічний «простак» з народу) – українським суржиком [10]. Дослідниця Л. Масенко звернула увагу, що навіть українські пісні у фільмах про Тарапуньку і Штепселя були навмисно стилізовані під нескладний суржик, на відміну від «правильних» російських номерів. Внаслідок цього у творчості дуету російська мова подавалася як своєрідна норма, а українська зводилася до спрощеного рівня «вторинного» просторіччя. Такий художній засіб відображав тогочасну соціолінгвістичну реальність і утверджував у свідомості публіки стереотип: українсько-російська мішанина асоціюється з чимось провінційним,

комічним, нижчим, тоді як «правильна» мова престижу – російська. Відтак суржик тривалий час слугував на теле- і радіоекранах маркером низької мовної культури та об'єктом сміхової культури. Недарма у 1990-х рр. з'явилися цілі гумористичні серіали та шоу, де персонажі-суржикомовці стали впізнаваними типажами: від «довгоносиків» (героїв скетч-шоу «Шоу довгоносиків») до зіркового образу Верки Сердючки. Відомо, що Верка Сердючка (сценічний образ Андрія Данилка) з самого початку задумана як простакувата провідниця з Полтави, яка говорить на своєму локальному діалекті – полтавському суржику. Її яскравий комічний образ настільки полюбився публіці, що перетворився на культурний феномен: Сердючку називають «своєрідним символом суржику» на естраді. Саме через популярність таких персонажів деякі мовознавці навіть били на сполох, застерігаючи, що вони пропагують мовний суржик і увічнюють «маргінальний стан свідомості» суспільства [36]. Приміром, доктор філол. наук Л. Савицька ще 2005 р. критикувала той факт, що суржиком зі сцени й екранів масово розважають народ, мимоволі нормалізуючи його в очах аудиторії [36].

На межі ХХ-ХХІ ст., зі здобуттям Україною незалежності та демократизацією інформаційного простору, змінилися підходи до мови ЗМІ. Раніше суржик суворо вилучався редакторами зі ЗМІ як прояв «низького» стилю, але сучасна практика засвідчує послаблення таких обмежень [17]. Дослідження Т. Левченко відзначає, що в українській публіцистиці помітно зросла присутність суржику після зняття цензурних заборон: журналісти почали свідомо вдаватися до елементів мішанини, аби надати матеріалам певного колориту чи гумору [17]. У мові статей, блогів, інтерв'ю суржик часто використовується як стилістичний засіб для експресивної характеристики героїв публікацій – наприклад, щоб передати особливості мовлення «простолюду» або підкреслити низький рівень мовної культури цитованих осіб. З одного боку, така практика дозволяє реалістично відтворити живу розмовну стихію, зробити тексти більш «народними». З іншого – надмірне захоплення суржиком у ЗМІ саме по собі стало тенденцією. Т. Левченко зауважує, що деякі сучасні видання (наприклад, «Газета по-українськи» та онлайн-ресурс Gazeta.ua) буквально

перенасичені суржикізмами – трапляється по кілька росіянізмів чи змішаних форм у кожному реченні. Функціональний аналіз публіцистичних текстів виявляє декілька основних призначень суржику в них. По-перше, номінативна функція: журналіст уживає росіянізм або суржиковий варіант тоді, коли не знає або свідомо уникає українського відповідника. По-друге, експресивно-оцінна функція: вкраплення суржикових слів додає мові емоційного забарвлення; у публіцистиці це слугує засобом створення комічного, глузливого чи іронічного ефекту. І нарешті, характерологічна функція: суржик дозволяє точно передати манеру мовлення певної соціальної групи чи персонажа, тобто виконує роль мовного портрета [17]. Зазначені функції нерідко поєднуються: так, у сатиричних колонках або фейлетонах герой може «говорити» суржиком, що одночасно і характеризує його як пересічну людину з народу, і створює гумористичний ефект для читача.

Уживання суржику в журналістських жанрах сьогодні стало настільки поширеним, що, за спостереженнями дослідників, перетворилося на стійкий стилістичний прийом сучасної медійної мови. Вже не йдеться про випадкові росіянізми – автори свідомо конструюють «напівмовні» висловлювання, розраховані на певну реакцію аудиторії. З одного боку, така розкутість у поводженні з мовними нормами підвищує емоційність і експресивність журналістського матеріалу, робить його ближчим до живої мови читача. З іншого боку, надмір суржику об'єктивно знижує стилістичний рівень тексту, засмічує літературну мову преси, що неодноразово піддавалося критиці мовознавців. Показовими є, зокрема, матеріали сучасних онлайн-видань. Так, в інтерв'ю з режисером Антоніо Лукічем на сайті «Полтавська Хвиля» (2023) уже заголовок подано як суржикову цитату героя – «Должні лі ми, діти, нести ответственность за своїх родителей? Я хз», що фіксує ключове екзистенційне запитання фільму й одночасно задає іронічно-розмовний реєстр бесіди про авторське кіно та ідентичність [12].

Подібний прийом спостерігаємо у великому інтерв'ю з фронтменом гурту Latexfauna Дмитром Зезюліним на платформі The Village Україна (2022), де

пряма мова героя відтворена без «вирівнювання» до норми: «Ми просто подумали, що нада його вже випустить, щоб воно вже нас не муляло»; «Творчість – вона і повинна бути такою», – отже, суржик стає частиною публічного образу музиканта й маркером «несистемного», ескапістського мистецтва, а інтерв'ю стилізується під «свою» неформальну розмову про інді-музику [35].

Ще один показовий кейс – промотекст про колекцію «beZOOMовних футболок» Royenko Agency на сайті Cases Media (2021), де слогани типу «Шоби шо?» і «ШТОШ» винесено в окремі підзаголовки й прямо названо «посилами, які на слуху та в думках» аудиторії; тут суржик виконує функцію маркера інтернет-гумору та самоіронії, знижуючи регістр рекламного повідомлення й імітуючи живе усно-розмовне мовлення молодіжної спільноти.

Варто відзначити, що паралельно з традиційними ЗМІ суржик активно проник і в новітні цифрові платформи – соціальні мережі, YouTube, TikTok тощо. Тут його функції дещо розширюються. Наприклад, популярна мем-сторінка «In Ukraine We Don't Say» викликала інтерес користувачів завдяки тому, що у зворотах мема частина фраз подається українською, а частина – суржиком, що додає жартам колориту і робить їх ближчими для масового глядача.

Як зазначають медіадослідники, саме такий прийом – поєднання літературної мови з елементами суржиком – використовується «для підсилення комічності» у мемах і жартівливих публікаціях.

Також прикладом використання суржиком в сучасних медіа є телеграм-канал «в раю говорять суржиком», де особисті щоденникові нотатки системно вибудовані на змішаному мовленні: «в 20 років чувствую себе старою і немічною, бо не можу вбити комара...» – тут росіянізми типу «чувствую» органічно поєднуються з українською граматиною й лексикою, створюючи ефект максимально розкутої, «невідредагованої» розмови з читачем [9].

У музичному сегменті до теми звертається Анастасія Марків: її трек «Пісня про суржик» (реліз 2025 р.) звучить як окрема «музична рефлексія» над переживанням змішаного мовлення й виконується, зокрема, в телевізійному шоу

«Stadium Night» на Новому каналі, де суржик стає повноцінним об'єктом гумористичної поп-культури.

Назви й брендинг молодіжних заходів також активно спираються на суржикові кліше: благодійний фестиваль в Одесі має промовисту назву «ШО ЗА ДВІЖ», яка стилістично відтворює міське напіврозмовне середовище й сигналізує неформальний, «двіжовий» характер події [34].

На рівні сценічного мистецтва суржик використовують і професійні актори: Роман Ясіновський в інтерв'ю для «Суспільне.Культура» наголошує, що у виставі «Тату, ти мене любив?» у театрі «Золоті ворота» свідомо говорить суржиком, адже роль була знайдена через спостереження за «людиною з красивим суржиком, яка не боялася ним говорити» [1].

Сукупність цих прикладів засвідчує, що в сучасних медіа суржик уже не лише «прослизає» як випадкове порушення норми, а виступає продуманим стилістичним вибором – маркером близькості, іронії та неформальної ідентичності, який охоче експлуатують блогери, музиканти, організатори культурних подій і театральні митці.

У блогосфері нерідко трапляються випадки, коли автор контенту свідомо переходить на суржик, аби виглядати простішим, ближчим до «простого народу» або для гумористичного ефекту. Показовим є приклад молоді ТікТок-блогерки Даші Ситнікової з Харківщини, яка веде свій акаунт, розмовляючи побутовим слобожанським суржиком. Її короткі гумористичні відео здобули величезну популярність – понад 320 тисяч підписників, а окремі ролики набирають мільйони переглядів. Мовна манера стала частиною її образу: дівчина з псевдонімом «dashok_hahaha» не соромиться змішувати українські і російські слова, що створює відчуття автентичності та щирості її розповідей. Як сама блогерка розповіла в інтерв'ю, спочатку вона хвилювалася, що суржикомовність можуть сприйняти негативно, але аудиторія навпаки оцінила її природність і почуття гумору. Цей випадок демонструє цікаву трансформацію суспільного ставлення у молодіжній культурі: те, що раніше вважалося ознакою неосвіченості, тепер у певному контексті сприймається як «родзинка» контенту.

Суржик у соцмережах починає виконувати роль своєрідного маркеру автентичності, близькості до реального життя, а також слугує розважальним інструментом. Звичайно, це стосується не офіційного спілкування, а жанрів розваг: комедійних скетчів, побутових замальовок, «народних» порад тощо.

Використання суржику як стилістичного прийому та ідентифікаційного маркера. Окрім гумористичного висміювання, в сучасній масовій культурі дедалі помітнішою стає тенденція до реабілітації суржику як стилістичного засобу і як позитивно забарвленого маркера ідентичності. В освічених колах досі побутує думка, що суржик однозначно «засмічує» мову і збіднює її виражальні можливості. Однак парадоксально, що саме постмодерний культурний контекст в Україні сприяв тому, що суржик увійшов до арсеналу художніх експериментів і креативних практик. З кінця 1990-х рр. деякі українські письменники, особливо в жанрі сатири та пародії, почали гратися з мовним змішуванням, навмисно конструюючи гротескні суржикомовні тексти. Л. Масенко зафіксувала появу явища «літературизованого суржику», тобто навмисно створеної автором мовної мішанини, що виходить за межі реального діалектного мовлення [22]. Наприклад, прозаїк Богдан Жолдак у збірці оповідань «Прощавай, суржику!» ввів оповідача, який говорить гіперболізованим суржиком, – це слугує пародійним зображенням типового «homo sovieticus», обмеженого провінціала, чия свідомість пронизана штампами радянської пропаганди [22]. У цьому випадку суржик вже виконує не просту роль відтворення живого мовлення, а стає художнім прийомом, інструментом саркастичного авторського висловлювання.

Водночас у сучасній прозі суржик використовується і для інших стилістичних цілей. Важливо зазначити, що не завжди він служить негативній характеристиці персонажа. Як слушно зауважує Л. Масенко, в мовних партіях сучасної прози суржик іноді може викликати у читача співчуття та тепле ставлення. Наприклад, у новелі Олександра Ірванця «Наш вожатий Фреді Крюгер» оповідь ведеться від імені дівчинки-підлітка, яка говорить суржиком. Цей прийом увиразнює її наївність і беззахисність: мовна недосконалість дитини лише підкреслює щирість її страхів і переживань в піонерському таборі [22].

Читач не насміхається над героїнею, а співчуває їй – суржик тут додає реалізму і психологічної переконливості образу. Таким чином, у літературі суржик виконує індивідуалізуючу функцію: він робить голос персонажа впізнаваним, «живим», наближає художній твір до розмовного стилю. У деяких сучасних романах і п'єсах герої заговорили сумішшю мов саме для того, щоб автор міг достовірніше відтворити строкатість сучасного мовного середовища. Тобто суржик став сприйматися як частина реалістичного письма – так само, як колоритні діалекти або жаргонізми, що їх автор вводить для правдивості. Зрозуміло, що йдеться про функціональне використання в художньому тексті, а не про схвалення суржику як такого. Проте сам факт подібної літературної практики свідчить про поступовий перегляд однозначно негативного ставлення до суржику в культурі. Він із «ганжевого» явища перетворюється на ще один інструмент зображення дійсності – за умови вмілого та доречного використання.

Особливо показовим є використання елементів суржику в сучасній популярній музиці та шоу-бізнесі. За останні десятиліття в Україні з'явився цілий ряд популярних виконавців, які свідомо міксують українську й російську лексику у своїх піснях, надаючи їм специфічного колориту. Дослідження К. Тараненко (2022) присвячене аналізу текстів пісень гуртів «Скрябін», «ТІК», «Mozgi», артистів DZIDZIO, Jerry Heil, Wellboy, MamaRika, MELOVIN та ін. засвідчило, що суржик та різноманітні відхилення від мовної норми стали помітним явищем у сучасній естрадній пісні. Згідно з висновками цього дослідження, суржик виконує для популярних виконавців дві головні функції: комічну та «народну» [30]. Комічна функція очевидна – змішана мова в пісенних текстах часто використовується для гумору, іронії, самоіронії. Наприклад, гурт «Курган & Agregat», виконуючи треки слобожанським суржиком, пародіює сільський реп, чим викликає сміх і водночас нищівно висміює міські стереотипи про «колгоспний» стиль. В їхньому образі – прості хлопці з села, які читають реп – суржик є ключовим елементом і комічного, і правдоподібного ефекту. З іншого боку, використання суржику виконує і згадану «народну» функцію: воно руйнує бар'єр між артистом та слухачем, робить образ виконавця «своїм», близьким до

аудиторії. Суржикомовний співак сприймається не як відсторонена зірка, а як звичайна людина «з народу», що говорить з тобою однією мовою (в буквальному й переносному сенсі). Такий імідж підкупує щирістю та простотою. Наприклад, артист DZIDZIO (Михайло Хома) здобув популярність завдяки комедійним пісням та кінокомедіям, де його персонаж розмовляє галицьким варіантом суржику – сумішшю української, російської і місцевого діалекту. Ця мовна гра створює гумор, але водночас формується впізнаваний бренд «свого хлопця»: виконавець навмисно уникає книжної мови, щоб підкреслити невимушеність і «народність» свого стилю. Схожий прийом спостерігається у багатьох шоу-командах: скажімо, телевізійні гумористичні проєкти «Дизель Шоу» чи «Вар'яти» часто вводять персонажів, що розмовляють суржиком (продавщиця, тітка з села, таксист тощо) – ці ролі викликають сміх у залу, але водночас викликають і певну симпатію, бо виглядають «народними» типажами, близькими та зрозумілими широкому глядачеві.

Отже, на початок 2020-х років суржик у медіа та масовій культурі пройшов шлях від об'єкта однозначного осуду та висміювання до багатофункціонального стилістичного явища. З одного боку, він і надалі маркує комічне, низове, використовується для сатири і пародії – у цьому сенсі соціальні стереотипи ще діють, і суржикомовне мовлення персонажа автоматично сигналізує про його простакуватість чи низький рівень освіченості. З іншого боку, контексти використання суржику значно розширилися, а оцінки – диференціювалися. Суржик перестав бути табуованим у культурі: його можна почути в устах улюблених персонажів, прочитати на шпальтах популярних видань, почути в хітах українських чартах і побачити у вірусних відео. В окремих випадках змішана мова перетворилася на своєрідний культурний мем або стильовий прийом, який уже не сприймається як «ляп» чи мовна помилка, а прочитується адресатом усвідомлено – як жарт, як гра або як знак певної ідентичності.

Попри наведені позитивні зрушення у мистецькому використанні суржику, ставлення до нього в суспільстві залишається неоднозначним. Більшість мовців усе ще розглядають суржик як небажане явище у повсякденному спілкуванні і

ідеалізують перехід на «чисту» українську. Соціолінгвістичні опитування студентської молоді, наприклад, показують, що понад 60% опитаних хотіли б позбутися суржику у власному мовленні. У публічній сфері також триває боротьба за мовну нормативність: зокрема, мовні омбудсмани та активісти засуджують використання російсько-української мішанини на телебаченні, радіо, естраді. Показовим є скандал довкола концерту Верки Сердючки у 2023 р., коли мовний омбудсман навіть звернувся до поліції через виконання російськомовних пісень і суржикові жарти на сцені. Хоча представники Сердючки наголосили, що на концерті артистка спілкувалася не російською, а своїм традиційним полтавським суржиком – мовляв, це частина художнього задуму і образу, – цей випадок свідчить, що питання мови в масовій культурі є надзвичайно чутливим. Суржик і надалі сприймається багатьма як загроза мовній нормі, як спадок русифікації, що «вульгаризує» українське слово. Мовознавці наголошують, що масове тиражування суржику (навіть у жартівливих формах) може уповільнювати утвердження літературної мови у свідомості носіїв [26].

Водночас інша частина суспільства – особливо молодь, залучена в сучасні тренди – ставиться до суржику толерантніше, розуміючи умовність його використання в медіа. Для них суржик у блогах, піснях чи серіалах – це скоріше стилізація, що не претендує на норму, а тому не сприймається як «загроза». Ба більше, така аудиторія відчитує у суржикі ознаки новітньої української ідентичності, складної і неоднорідної. Як зазначає дослідник Михайло Гаухман, суржик – наш постійний супутник, «незникаюча тінь» українського білінгвізму, і хочемо ми того чи ні, він відображає реальний досвід життя між двома мовами. Спроби повністю витіснити суржик наштовхуються на життєву правду: значна частина українців продовжує мислити та говорити на межі двох мовних систем. Тому усе частіше лунають заклики подивитися на суржик не тільки як на проблему, але і як на факт, що може мати культурну й художню вартість за належного підходу. Показово, що в сучасній українській культурі суржик вже не є темою табу – йому присвячують наукові форуми, його досліджують у

дисертаціях, обговорюють у ЗМІ. Наприклад, публічні лекції та статті про суржик (на кшталт матеріалів Суспільного «про різноманіття української мови у масовій культурі» [5]) доносять до широкого загалу думку про складність цього явища та пропонують більш зважений погляд: слід розрізняти суржик як наслідок мовної некомпетентності і суржик як свідому стилізацію або етнокультурний колорит.

Суржик у сучасних медіа та масовій культурі виконує подвійне й багатогранне призначення. Історично закріплена комічно-негативна конотація суржику активно використовується в телебаченні, кіно, публіцистиці та інтернет-контенті для створення гумору, сатири, пародії. Суржик залишається ефективним засобом висміювання та зниження стилю, маркером простоти або мовної «неправильності» персонажа. Водночас новітні тенденції засвідчили перехід суржику в розряд легітимних стилістичних прийомів: у художній літературі він допомагає автору індивідуалізувати голос героя чи відтворити колорит середовища, на естраді та в блогосфері – зближує виконавця з аудиторією, додає текстам невимушеності й самобутності. Іншими словами, суржик із суто негативного маркера поступово перетворюється на нейтральний інструмент стилізації в масовій культурі. Проте це можливо лише за умови усвідомленого й дозованого використання: суспільний консенсус і далі вказує на небажаність суржику в офіційній та освітній сферах, а його надмірне поширення в масмедіа викликає критику через загрозу для мовної норми. Суржик у сучасній Україні – явище багатозначне: одночасно символ мовного занепаду і своєрідний культурний феномен, що віддзеркалює історію ідентичності. Його присутність у медійному просторі є своєрідним показником соціальних змін: від глузливого відторгнення – до обережного прийняття як стилістичного колориту, що ще раз підкреслює динамічний характер мовно-культурних процесів в Україні.

РОЗДІЛ III. СОЦІОЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ТА СПРИЙНЯТТЯ СУРЖИКУ

3.1. Методологія дослідження: вибірка, анкетування, інтерв'ю, спостереження

Емпіричне дослідження було організоване з метою вивчення сучасних тенденцій функціонування суржику та особливостей його суспільного сприйняття. Дослідження спиралося на соціолінгвістичний підхід із використанням кількісного методу опитування.

Вибірка та респонденти. Вибірка дослідження становила 57 респондентів, які добровільно взяли участь в опитуванні. Формування вибірки відбувалося на засадах самовідбору: анкета була поширена онлайн у відкритому доступі, і до дослідження долучалися всі охочі. Склад учасників виявився доволі різноманітним, що дозволяє виявити загальні тенденції і зробити певні узагальнення на рівні тенденцій.

Соціально-демографічний профіль респондентів охоплює різні групи. Вік опитаних коливається від 14 до 70 років. Значна частина учасників має вищу або незакінчену вищу освіту; за родом занять серед них є студенти, службовці, освітяни, працівники приватного бізнесу тощо. У вибірці переважають жінки (близько 85% від загальної кількості) – цей дисбаланс можна пояснити специфікою розповсюдження анкети та тим, що до опитування частіше долучалися особи, більш зацікавлені в тематичній проблематиці.

Географія опитаних охоплює декілька регіонів України. Найбільш широко представлені центральні та східні області: значна кількість респондентів проживає у Дніпропетровській області (зокрема, у м. Дніпро). Є учасники з Києва та Київщини, Харківської, Одеської, Полтавської, Миколаївської, Житомирської, Кіровоградської, Донецької, Луганської та інших областей. Окремий респондент перебуває за межами України (вказано місце проживання в Італії). Таким чином, вибірка хоча й не репрезентує всю сукупність носіїв української мови, охоплює респондентів з різними соціальними та

територіальними характеристиками, що додає результатам дослідження ширшого контексту.

Анкетне опитування як основний метод. Для збирання первинних даних у цьому дослідженні було обрано метод анкетного опитування. Анкетування як кількісний метод дало змогу охопити порівняно широке коло респондентів та отримати стандартизовані дані, придатні для узагальнення. У контексті вивчення суспільного ставлення до суржику цей підхід є оптимальним, адже дозволяє виявити поширеність певних поглядів і оцінок у різних групах населення та зіставити їх між собою.

Від застосування інших методів (глибинних інтерв'ю та безпосереднього спостереження за мовним середовищем) було свідомо вирішено відмовитися з кількох причин. По-перше, інтерв'ю та етнографічні спостереження забезпечують глибший якісний матеріал, проте охоплюють обмежене коло осіб, що ускладнило б виявлення загальних тенденцій. Натомість анкетне опитування дозволило залучити десятки респондентів і таким чином отримати більш цілісну картину масових уявлень про суржик. По-друге, тема суржику певною мірою чутлива: вона пов'язана зі стереотипами, мовними упередженнями, почуттям мовної меншовартості тощо. Анонімний формат опитування краще підходить для таких випадків, оскільки гарантує респондентам конфіденційність і психологічний комфорт. Люди можуть відвертіше висловлюватися в письмовій анкеті, ніж при особистому інтерв'ю, де присутній ефект соціальної бажаності. По-третє, практичні міркування (обмежені часові та ресурсні рамки дослідження) також вплинули на вибір методології. Проведення анкетування онлайн є менш затратним і більш оперативним, ніж організація серії інтерв'ю чи довготривалих спостережень. Таким чином, обраний метод дозволив отримати необхідні дані в стислі терміни без шкоди для якості результатів.

Варто зазначити, що метод прямого спостереження за реальним мовленням суржикомовців дійсно міг би збагатити дослідження з точки зору фіксації живого мовного матеріалу. Утім, у межах поставлених завдань (дослідити саме ставлення до суржику та аспекти ідентичності) пріоритет було надано

опитуванню носіїв про їхні суб'єктивні оцінки. Спостереження не дало б відповіді на запитання, як самі мовці сприймають суржик і себе як його носіїв, тоді як анкетування дало б змогу зібрати такі свідчення безпосередньо від респондентів.

Структура та зміст анкети. Інструментом збору даних у дослідженні стала спеціально розроблена анкета, що складалася з п'яти тематичних блоків запитань (*Додаток А*). Перший блок був присвячений збору базової інформації про респондентів. Сюди увійшли запитання про вік (відкрите числове питання), стать (варіанти відповіді: «чоловіча», «жіноча», «інше/не бажаю вказувати»), місце проживання (назва населеного пункту та області), рівень здобутої освіти (шкільна, середня спеціальна, вища: бакалавр, магістр тощо) та основну сферу зайнятості (студент, держслужба, приватний сектор, тимчасово не працюю тощо). Метою цього блоку було окреслити соціально-демографічний портрет вибірки, щоб у подальшому зіставити його з варіативністю відповідей.

Другий блок анкети стосувався мовного досвіду та мовних практик респондентів. Зокрема, кілька запитань були спрямовані на з'ясування мовного середовища учасників: якою мовою (або мовами) вони спілкувалися в дитинстві в родині та якою мовою найчастіше говорять вдома зараз. Окреме питання стосувалося мови повсякденного спілкування з друзями чи колегами. Важливим компонентом цього блоку була самооцінка рівня володіння українською мовою: респонденти виставляли собі оцінку від 1 до 5, де 1 означає «дуже низький рівень», а 5 – «високий, близький до рівня носія». Далі йшло питання: чи вважає учасник, що він вживає суржик у своєму мовленні (відповіді «так», «ні», «важко сказати»). Якщо респондент відповідав ствердно, його просили зазначити, в яких ситуаціях він найчастіше використовує змішане мовлення (наприклад, «у колі сім'ї», «зі знайомими з рідного міста/села», «в соцмережах», «жартома» тощо; можна було обрати кілька варіантів). Цей блок питань дозволив зафіксувати реальні мовленнєві практики опитаних та їхню самоідентифікацію щодо суржику.

Третій блок анкети був спрямований на виявлення ставлень і оцінок щодо суржику. Респондентам запропонували низку тверджень про змішане мовлення, з якими потрібно було погодитися або не погодитися в певній мірі. Зокрема, анкета містила вісім оціночних суджень, що відбивали різні погляди на суржик: від нейтрально-констатуючих до різко негативних чи позитивних. Наведемо приклади таких тверджень: «Суржик – це природне явище мовної ситуації в Україні», «Суржик є ознакою недостатньої освіти», «Використання суржику дискредитує людину в офіційному спілкуванні», «Суржик можна повністю викоринити шляхом освіти та стандартизації мови», «Медіа та гумористичні шоу часто стереотипно зображують людей, що говорять суржиком», «Я не заперечував(ла) б, щоб мої діти вільно спілкувалися суржиком», «Вживання суржику робить мову живою та автентичною» тощо. Кожне твердження оцінювалося респондентом за п'ятибальною шкалою (1 – «повністю не згоден», 5 – «повністю згоден»). Такий формат (шкала Лайкерта) дав змогу кількісно виміряти силу згоди чи незгоди учасників з певними поширеними уявленнями про суржик. Сукупність тверджень була складена з урахуванням висновків теоретичних розділів: вони охоплюють як традиційні негативні стереотипи (пов'язаність суржику з неосвіченістю, «засміченням» мови, неприйнятністю в офіційній комунікації), так і альтернативні погляди (суржик як природний наслідок двомовності, як частина локальної ідентичності, як чинник автентичності живої мови). Вимірювання рівня згоди з цими судженнями дає підстави стверджувати, наскільки поширеними є ті чи ті оцінні установки щодо суржику серед опитаних.

Четвертий блок анкети містив кілька додаткових закритих запитань, покликаних з'ясувати практичні аспекти сприйняття суржику. Перше з них стосувалося соціального статусу: респондент мав відповісти, як би він оцінив суспільний статус людини, яка регулярно розмовляє суржиком (варіанти: «низький», «середній», «високий», а також «вважаю, що соціальний статус не залежить від мови»). Наступне запитання про те, чи комфортно учасникові слухати виступ або лекцію, якщо доповідач говорить суржиком (відповіді: від

«цілком комфортно» до «цілком некомфортно»). Далі респонденти відповідали, чи відчували вони коли-небудь на собі дискримінацію або негативні реакції оточення через те, як вони говорять (наприклад, через уживання суржику). Відповісти можна було «ніколи», «рідко», «час від часу» або «часто». Ще одне запитання цього блоку: чи вважає опитуваний, що суржик може слугувати маркером приналежності до певної соціальної чи регіональної групи (відповіді: «так», «частково», «ні»). Ці запитання доповнили загальну картину ставлення до суржику, давши змогу оцінити рівень толерантності респондентів до змішаної мови в різних контекстах та усвідомлення ними соціокультурної функції суржику як можливого маркера групової ідентичності.

П'ятий блок анкети складався з відкритих запитань, на які респонденти відповідали у вільній формі. Вони були спрямовані на глибше розкриття думок і мовного досвіду учасників. У першому потрібно було навести приклади слів, виразів або інших мовних ознак, які, на думку респондента, є типовими для суржику. Це дало змогу зібрати емпіричний матеріал – конкретні зразки змішаного мовлення, які респонденти ідентифікують як суржик. У наступному відкритому запитанні респондентові пропонувалося зазначити, чи асоціює він себе з якоюсь мовною або регіональною ідентичністю та як це впливає на його мовлення. Його мета полягала у з'ясуванні того, наскільки респонденти усвідомлюють власну мовну ідентичність (наприклад, «україномовний із центрального регіону», «двомовний, схильний до суржику» тощо) і чи пов'язують її з уживанням суржику або, навпаки, з прагненням уникати його. Ще одне відкрите запитання стосувалося динаміки: чи помітили опитані зміни у поширеності або ставленні до суржику за останні 10-15 років у своєму оточенні, і якщо так, то які саме. Таким чином, респонденти могли відрефлексувати мовні зрушення, які вони спостерігають (наприклад, зменшення вживання суржику серед молоді, зміни під впливом освітніх кампаній тощо). Передостаннє запитання цього блоку спонукало поділитися міркуваннями, які кроки, на думку респондента, могли б змінити ставлення суспільства до суржику (йшлося про можливі заходи – просвітницькі, культурні, мовно-політичні – що сприяли б або

нормалізації суржику, або навпаки його подоланню). Нарешті, останнє – надавало простір для додаткових коментарів чи прикладів – респонденти могли вписати будь-які зауваження, які, на їхній погляд, ілюструють проблему суржику або залишилися поза межами попередніх питань. Цей відкритий блок суттєво збагатив результати дослідження: отримані відповіді дають змогу не лише бачити цифри та рівні згоди, а й чути «голос» самих носіїв суржику – їхні переживання, приклади з життя, пропозиції щодо подолання виявлених проблем. Такий змішаний формат (кількісні та якісні питання) підвищує інформативність дослідження, оскільки дає змогу перехресно перевірити дані і глибше інтерпретувати їх.

Процедура проведення та онлайн-збір даних. Опитування було проведено дистанційно за допомогою інтернет-анкети. Анкета була створена в Google Forms і перебувала у відкритому доступі протягом визначеного періоду (вересень – грудень 2025 року). Посилання на неї розповсюджувалося через соціальні мережі та особисті контакти дослідника, що дозволило залучити респондентів з різних регіонів. Кожен учасник міг заповнити анкету у зручний для себе час зі смартфона або комп'ютера.

Перед початком основних питань респондентів ознайомлювали з інформацією про дослідження: зазначалися тема і мета роботи, гарантувалася анонімність і добровільність участі, вказувалося, що результати будуть використані лише в наукових цілях. Після цього в анкеті було обов'язкове питання на підтвердження інформованої згоди: «Я ознайомлений(а) з інформацією про дослідження і погоджуюся взяти участь добровільно», на яке потрібно було відповісти «Так». Лише за умови позитивної відповіді респондент переходив до подальших запитань. Така процедура забезпечила виконання етичних вимог – жодні дані не збиралися без явної згоди учасника.

Анкетування було цілком анонімним. У формі не запитувалося прізвищ, контактів чи будь-яких прямих ідентифікаторів особи. Всі відповіді автоматично записувалися в електронну таблицю без прив'язки до імені. Після завершення збору даних результати були завантажені для аналізу: кількісні відповіді

піддалися статистичному опрацюванню (розрахунок відсотків, середніх балів тощо), а відкриті відповіді були уважно прочитані і тематично закодовані для якісного аналізу. Весь процес збирання даних відповідав принципам наукової доброчесності та конфіденційності.

Етичні аспекти дослідження. Дослідження здійснювалося з дотриманням основних етичних норм. Як уже зазначалося, участь в опитуванні була добровільною: респондент самостійно вирішував, чи відповідати на анкету, і міг у будь-який момент припинити заповнення. Жодного примусу або прихованого впливу на учасників не було – інформацію про опитування надавали нейтрально, без тиску чи навіювання. Перед початком опитування кожен учасник отримувал достатньо відомостей про характер і мету дослідження, після чого давав інформовану згоду.

Демографічні характеристики збиралися лише в узагальненому вигляді (вік, стать, освіта тощо) і використовувалися тільки для наукового аналізу. Отримані відповіді зберігалися у захищеному електронному вигляді; доступ до них мав лише дослідник. У кваліфікаційній роботі дані подаються в агрегованому форматі: наприклад, згадуються відсотки респондентів, що обрали ту чи іншу відповідь, або наводяться анонімізовані цитати з відкритих питань (без будь-яких вказівок на особу автора висловлювання). Такий підхід гарантує, що ні під час збору, ні під час презентації результатів особистість учасників не розкривається.

Опитувальник було спроектовано так, щоб не завдати психологічного дискомфорту респондентам. Питання формулювалися нейтрально і коректно, без оцінкових ярликів чи навідних формулювань. Таким чином, етичні принципи – добровільність, інформована згода, анонімність, повага до гідності учасників – повністю дотримано, що створює умови для отримання достовірних і щирих відповідей.

Переваги та обмеження підходу. Обраний дослідницький підхід має свої сильні сторони і певні вади, про які слід згадати для повноти методологічної картини. До очевидних переваг належить масштаб охоплення та оперативність:

онлайн-анкетування дало змогу залучити респондентів з різних куточків країни (і навіть з-за кордону) та отримати результати за відносно короткий час. Стандартизована форма опитування забезпечила порівнюваність відповідей: усі учасники відповідали на однакові запитання, що полегшує кількісний аналіз і узагальнення. Анонімність та дистанційність опитування позитивно вплинули на щирість відповідей, особливо щодо питань, пов'язаних із можливими комплексами чи соціальним осудом мовних практик. Комбінація закритих і відкритих питань, як вже зазначалося, підвищила інформативність: кількісні дані проілюстровані якісними коментарями, що дає більш глибоке розуміння явища.

Водночас метод має і обмеження, які потрібно враховувати при інтерпретації результатів. Передусім, це не випадковість вибірки: результати нашого опитування відображають досвід і думки саме тих 57 людей, які погодилися взяти в ньому участь. Через диспропорції у складі вибірки (за статтю, регіоном, освітою тощо) загальна картина може бути зміщеною у бік характеристик цієї групи. Наприклад, переважання жінок серед респондентів означає, що «жіночий погляд» на проблему може бути представлений дещо сильніше, ніж «чоловічий». Тому кількісні показники (проценти відповідей, середні бали тощо) слід трактувати обережно: вони характеризують саме вибірку дослідження, а не всю сукупність україномовців. Однак навіть нерепрезентативна вибірка цінна тим, що дозволяє виявити наявність певних тенденцій чи кореляцій, притаманних ширшому загалу. Висновки роботи формулюватимуться саме на рівні виявлених тенденцій, без безпідставних узагальнень на всю популяцію.

Ще одним можливим обмеженням є суб'єктивність та похибки самозвіту. Респонденти не завжди точно оцінюють власну мовну поведінку або цілком щиро висловлюють погляди (навіть за умови анонімності). Дехто міг не усвідомлювати ступінь власного використання суржику або прагнув показати себе у кращому світлі, применшуючи свою суржикомовність. Інші, навпаки, з підвищеною мовною самокритикою могли перебільшувати «неправильність» свого мовлення. Такі явища є типовими для опитувань, і їх неможливо повністю

усунути. Тому результати інтерпретуються з урахуванням того, що вони відображають суб'єктивні сприйняття, а не об'єктивно виміряні мовні параметри.

З методологічного погляду, відмова від інтерв'ю означає брак глибинного інсайту в індивідуальні мовні біографії, а відсутність спостереження – те, що дослідження зосереджене на декларативному рівні (тобто на тому, що люди говорять і думають про своє мовлення), а не на аналізі самих мовленнєвих практик у природному середовищі. Це теж можна вважати обмеженням. Однак цей фокус відповідає цілям роботи: у цьому дослідженні акцент зроблено на декларативному рівні мовної поведінки (що люди кажуть про своє мовлення), а не на аналізі суто лінгвістичних аспектів суржику. У подальших розвідках цю проблему можна вирішити, доповнивши опитування інтерв'ю з окремими респондентами чи польовим спостереженням – але з огляду на поставлені завдання та обсяг магістерської роботи обраний дизайн видається обґрунтованим і достатнім.

Підсумовуючи, методологія дослідження забезпечила отримання релевантних даних для перевірки висунутих у попередніх розділах ідей про суржик як маркер ідентичності та про суспільне ставлення до нього. Результати опитування дають змогу окреслити актуальні тенденції у мовній поведінці й оцінках змішаного мовлення. Усвідомлення меж достовірності цих результатів і критичний підхід до їх аналізу дозволять зробити коректні висновки та напрацювати рекомендації, не виходячи за рамки отриманих емпіричних даних.

3.2 Аналіз результатів опитування щодо ставлення до суржику

Проведене опитування дало змогу окреслити загальні тенденції суспільного сприйняття суржику. В анкеті (N = 57) частина 3 містила низку тверджень у форматі Лайкерта (1 – «цілком не згоден», 5 – «цілком згоден»), що стосувалися різних аспектів ставлення до суржику, а частина 4 включала запитання про соціальні оцінки мовців, комфортність сприйняття суржику в різних ситуаціях, досвід дискримінації через мовлення та роль суржику в

ідентичності. Отримані дані не претендують на репрезентативність для всієї мовної спільноти, проте дозволяють виокремити актуальні тенденції і проілюструвати розмаїття підходів до цього феномену. Нижче наведено узагальнений аналіз без деталізації за регіонами, віком, статтю чи освітою респондентів (ці аспекти розглядаються в наступних підрозділах). Особливу увагу приділено виявленій неоднозначності ставлення до суржиків, яка виявилася у відповідях учасників опитування.

Результати оцінювання тверджень про суржик (частина 3 анкети). Аналіз відповідей на твердження Лайкерта показав комплексне сприйняття суржиків, що поєднує як толерантність до нього як до мовного явища, так і певні прояви стигматизації. З одного боку, більшість респондентів визнає суржик природним явищем української мовної ситуації. На твердження «Суржик – це природне явище мовної ситуації в Україні» близько 58% опитаних висловили згоду (оцінки «4» або «5»), тоді як лише $\approx 18\%$ не погодилися з цим (оцінки «1» або «2»). Отже, понад половина респондентів бачить у суржиків закономірний результат мовних контактів, що існує об'єктивно. В дусі цієї думки один із учасників опитування зауважив, що у його регіоні суржик повсюдний: «Я з Центральної України, тут надто поширений суржик, тому важко його оминати». Подібні відповіді підкреслюють, що для багатьох суржиків сприймається як повсякденна мовна реальність, уникнути якої непросто.

Поряд із визнанням природності явища, значна частина респондентів пов'язує суржиків із питаннями культурної і регіональної ідентичності. Твердження «Суржик – частина місцевої (регіональної) ідентичності» підтримали 56% опитаних (сума відповідей «4» і «5»), тоді як лише $\approx 19\%$ заперечили це. Близько чверті (25%) залишилися нейтральними. Отже, для більшості учасників опитування суржиків уособлює елемент локальної культури та мовного колориту. Цей висновок підтверджують і відкриті коментарі: деякі респонденти прямо ототожнюють себе із суржиком. Зокрема, одна з відповідей звучить лаконічно: «Рідна мова – суржик». Таке самовизначення свідчить, що для частини мовців змішана українсько-російська говірка є настільки звичною,

що сприймається як перша мова або невід’ємна частина їхньої ідентичності. Інший респондент, навпаки, відзначив прагнення подолати діалектне змішування: «Викорінюю полтавський суржик». Ці приклади ілюструють полярність підходів: одні приймають суржик як норму своєї мовної практики, тоді як інші намагаються свідомо переходити на нормативну мову.

Важливим результатом є те, що більшість опитаних не схильна вважати суржик показником низької освіти чи культурного рівня. На твердження «Суржик є ознакою недостатньої освіти» 58% респондентів відповіли запереченням (оцінки «1» і «2»), тоді як погодилися з таким стереотипом лише $\approx 19\%$. Ще близько 23% зайняли нейтральну позицію. Ці цифри свідчать про певний розрив із поширеним упередженням, ніби вживання суржику автоматично характеризує мовця як малоосвіченого (*Рис. 1*).

3.2. Суржик є ознакою недостатньої освіти. (1 – повністю не згоден, 5 – повністю згоден)
57 відповідей

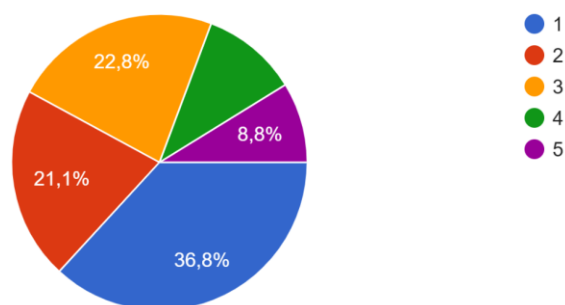

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на твердження «Суржик є ознакою недостатньої освіти».

Деякі учасники відкрито заявляли, що не ототожнюють культуру мовлення з інтелектом чи статусом. Наприклад, один із респондентів зазначив: «Не можу оцінити, адже для мене суржик – це не показник соціального статусу». Подібні коментарі підтверджують: для суттєвої частини людей суржик не є прямим маркером ані освітнього рівня, ані соціального становища. Цей висновок узгоджується і з відповідями на запитання про сприйняття соціального статусу.

Попри загальну толерантність до самого явища суржику та його культурної ролі, респонденти виявляють обережність щодо використання суржику в офіційних або публічних сферах. Близько 47% опитаних погодилися, що «використання суржику дискредитує людину в офіційному спілкуванні», ще 25% не визначилися, і лише $\approx 28\%$ заперечили цю тезу. Тобто майже половина вважає, що у формальному контексті (ділова розмова, публічний виступ) суржигом послуговуватися небажано, оскільки це може справити негативне враження (Рис. 2).

3.4. Використання суржику дискредитує людину в офіційному спілкуванні. (1 – повністю не згоден, 5 – повністю згоден)
57 відповідей

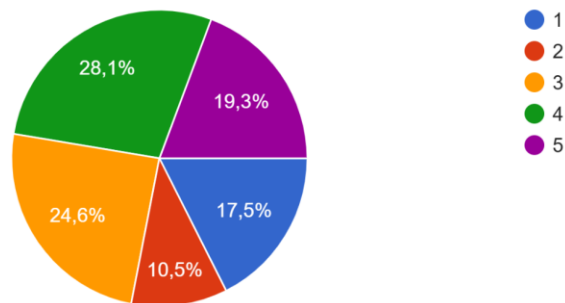

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на твердження «Використання суржику дискредитує людину в офіційному спілкуванні».

Цей результат корелює із відчуттями самих учасників щодо сприйняття суржику на слух: більшість зізналася, що їм некомфортно слухати публічний виступ суржиком. Таким чином, навіть визнаючи природність і поширеність суржику, значна частина мовців залишається прихильником мовної норми у ситуаціях, які вимагають офіційності чи підкресленої престижності мовлення. Показовою є думка одного з респондентів про те, що з суржиком не варто боротися шляхом заборон чи висміювання, але й бажано дотримуватися правил літературної мови: «Не треба висміювати або забороняти суржик. Просто треба... заохочувати українців розмовляти правильно...». Цей коментар відображає збалансований підхід: із одного боку, спільнота не схвалює

агресивних заходів проти суржику, з іншого – визнає цінність підвищення мовної культури.

Настрої щодо майбутнього суржику та можливості його викорінення виявилися неоднорідними. На твердження «Суржик можна повністю викоринити шляхом освіти та стандартної мовної політики» думки розділилися майже порівну: близько 39% погодилися з цією можливістю, $\approx 30\%$ заперечили її, а ще третина опитаних ($\approx 32\%$) залишилася невпевненою (нейтральна відповідь). Це свідчить про відсутність єдиного прогнозу: частина респондентів вірить у дієвість освітніх і мовнополітичних заходів, тоді як інші сумніваються, що суржик взагалі можна повністю усунути з ужитку. Показово, що дехто у відкритих відповідях висловлював відвертий скепсис щодо «ліквідації» суржику. Зокрема, одна респондентка емоційно заявила: «Я була б щаслива, якби він зник взагалі, але це неможливо». Тут відображено характерну позицію: негативне ставлення до суржику (бажання його зникнення) поєднується з розумінням його невикорінності. Подібна думка звучала й від інших учасників: суржик сприймається як факт, з яким доводиться миритися («він кругом є. Це факт.»), або навіть як неминучий етап мовного розвитку, пов'язаний із двомовністю. Водночас чимало відповідей акцентували на пом'якшенні суспільного ставлення: лунали пропозиції не таврувати суржик, а вести просвітницьку роботу, збільшувати толерантність до мовних відмінностей, що, у перспективі, може змінити суспільні оцінки. Варто візуалізувати ці результати у вигляді стовпчикової діаграми, щоб наочно продемонструвати розподіл думок щодо кожного твердження: це дозволило б виразніше побачити, з яких питань переважає консенсус, а де оцінки респондентів розходяться.

Окремий інтерес становлять відповіді на твердження про роль медіа та гумору у формуванні образу суржикомовців, а також про ставлення до суржику як до частини живої мови. Близько половини опитаних ($\approx 51\%$) погодилися з тим, що «медіа та гумор часто неправильно зображують людей, що говорять суржиком». Лише 7% заперечили наявність такої проблеми, тоді як аж 42% не змогли визначитися. Такий значний відсоток нейтральних відповідей може

свідчити про те, що не всі респонденти замислювалися над цим аспектом або ж не мають достатніх спостережень. Водночас переважання згоди над незгодою підтверджує усвідомлення існування стереотипів: значна частина аудиторії відчуває, що образ носія суржику в масовій культурі часто спрощується чи пародіюється. Це може сприяти підтримці суспільного упередження, хоча прямо респонденти цього не висловлювали – радше за все, цей ефект проявляється опосередковано у дискомфорті та ставленні до суржику, про що свідчать інші відповіді.

Суперечливою виявилася оцінка твердження «Вживання суржику робить мову живою та автентичною» (Рис. 3).

3.8. Вживання суржику робить мову живою та автентичною. (1 – повністю не згоден, 5 – повністю згоден)
57 відповідей

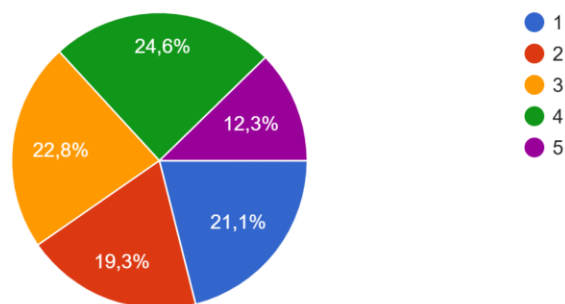

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на твердження «Вживання суржику робить мову живою та автентичною».

З одного боку, понад третину учасників ($\approx 37\%$) підтримали думку, що наявність елементів суржику «оживляє» мовлення, надаючи йому автентичності. Це узгоджується з ідеєю про суржик як носія локального колориту та народної стихії мови. З іншого боку, трохи більше опитаних ($\approx 40\%$) не погодилися з таким позитивним уявленням, очевидно вважаючи, що змішаність мов не додає автентичності, а можливо, спотворює або «засмічує» мову. Решта $\approx 23\%$ залишилися нейтральними. Подібна розбіжність у відповідях підкреслює амбівалентність сприйняття суржику: він одночасно розглядається і як джерело мовної креативності та природності, і як чинник, що підриває чистоту мовлення.

Сприйняття суржику в соціальному контексті. Частина 4 опитування доповнює картину, зосереджуючись на практичних аспектах: як самі респонденти оцінюють носіїв суржику в соціальному вимірі, наскільки їм комфортно сприймати суржик на слух у формальних ситуаціях, чи стикалися вони з упередженнями через мовлення та чи вважають суржик маркером групової ідентичності. Загальні тенденції відповідей підтверджують висновки частини 3 і водночас висвітлюють деякі нюанси (Рис. 4).

По-перше, результати показують відсутність однаковості у прив'язці суржику до соціального статусу. На запитання «Як би ви оцінювали соціальний статус людини, яка регулярно говорить суржиком?» найбільш поширеною відповіддю було «середній» статус: так вважають понад половина учасників ($\approx 53\%$, 30 із 57). Лише поодинокі респонденти віднесли суржикомовців до «дуже низького» чи «дуже високого» статусу (по 1 випадку), а оцінки «скоріше низький» ($\approx 7\%$) і «скоріше високий» ($\approx 11\%$) були менш популярними.

4.1. Як би ви оцінювали соціальний статус людини, яка регулярно говорить суржиком?
57 відповідей

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Як би ви оцінювали соціальний статус людини, яка регулярно говорить суржиком?».

Важливо, що помітна частка відповідей носила характер коментарів, в яких учасники відмовлялися встановлювати зв'язок між мовою і статусом. Зустрічалися висловлювання на кшталт: «Соціальний статус – не показник культури мовлення», «не роблю припущень щодо статусу по факту використання суржику», «для мене суржик – не показник соціального статусу». Подібні

твердження узгоджуються з даними частини 3 про несприйняття суржику як індикатора освіченості. Отже, більшість опитаних не схильні автоматично вважати мовця суржиком представником нижчих соціальних прошарків. Радше домінує установка, що суржик сам по собі «не залежить» від статусу – мовця на ньому може вживати будь-хто, і це не дає достатніх підстав судити про його соціальне становище. Цей результат є показовим: попри історично зневажливе кліше про «суржик – мова селян або некультурних», значна частина сучасних мовців не підтримує такої узагальненої стигми.

По-друге, щодо комфортності сприйняття суржику в офіційних комунікативних ситуаціях дані чітко демонструють переважання дискомфорту. На запитання «Чи комфортно вам слухати виступ/лекцію, якщо спікер говорить суржиком?» більшість респондентів обрали негативні варіанти відповіді. Зокрема, «переважно некомфортно» слухати суржикомовного спікера зазначили 45,6% опитаних (26 осіб), а ще 12,3% (7 осіб) відповіли навіть категорично: «ні, зовсім некомфортно». Натомість цілком або переважно комфортно почуваються лише близько 19% респондентів. Решта ($\approx 23\%$) обрали нейтральну позицію. Таким чином, можна стверджувати, що для більшості учасників опитування суржик у формальній ситуації виступу є небажаним, викликає певне напруження або роздратування. Цей висновок узгоджується з раніше розглянутою оцінкою дискредитації в офіційному спілкуванні (твердження 3.4): люди радше хочуть чути публічну мову літературною українською. Не виключено, що такий дискомфорт пов'язаний зі стереотипами про несерйозність чи неосвіченість суржикомовця, а також із незвичністю суржику в освіті чи медіа. Деякі респонденти вказували у відкритих відповідях, що суржик сприймають як розмовне явище, якому «не місце» на серйозному рівні. Однак поруч із цим слід зауважити, що невелика, але відчутна частка аудиторії (приблизно кожен п'ятий) все ж не має виражених заперечень проти суржику навіть у публічному просторі. Це можуть бути люди, для яких змішане мовлення є органічним, або ті, хто ставиться толерантно до форми, зосереджуючись більше на змісті почутого.

По-третє, опитування торкнулося особистого досвіду респондентів щодо мовної дискримінації або негативних реакцій на їхнє мовлення. Запитання «Чи відчували ви дискримінацію або негативні реакції через те, як ви говорите (наприклад, через суржик)?» виявило, що більшість учасників не стикалися з відкритими проявами мовної дискримінації (Рис. 5). 58% респондентів відповіли «ніколи», ще чверть ($\approx 25\%$) зазначили, що таке трапляється рідко, а 15,8% вказали, що іноді відчували подібний негатив. Лише одна особа з 57 ($\approx 2\%$) обрала відповідь «так, часто», тобто регулярний досвід дискримінації за мовними ознаками для респондентів радше не характерний.

4.3. Чи відчували ви дискримінацію або негативні реакції через те, як ви говорите (наприклад, через суржик)?

57 відповідей

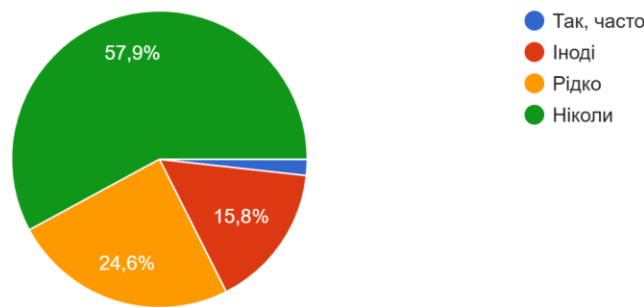

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи відчували ви дискримінацію або негативні реакції через те, як ви говорите (наприклад, через суржик)?».

Ці дані можуть свідчити, що попри наявність у суспільстві упередженого ставлення до суржику, прямі конфлікти чи утиски на цьому ґрунті не є масовими (принаймні, за самооцінками учасників вибірки). Негативні реакції, з якими стикалися деякі респонденти, ймовірно, виражалися у формі жартів, зауважень, коригування мовлення чи упередженого ставлення з боку окремих людей. Цікаво, що показники суб'єктивно відчутого мовного тиску співвідносяться з тоном інших відповідей: багато хто з респондентів розуміє проблему стигматизації суржику (як видно з відповідей щодо медіа та офіційного спілкування), але або сам не зазнавав такої стигми безпосередньо, або

знеособлює це явище як суспільне тло. Відсутність особистого досвіду дискримінації, втім, не виключає існування латентного соціального осуду суржику, просто він не завжди проявляється в індивідуальних взаємодіях.

Нарешті, важливою була реакція респондентів на питання про суржик як можливий маркер групової ідентичності. Запитання «Чи думаєте ви, що суржик може слугувати маркером приналежності до певної групи (регіональної/соціальної)?» отримало ствердні відповіді у більшості випадків. Зокрема, «так» відповіли 31,6% опитаних, а ще 42,1% обрали варіант «частково», що теж вказує на схильність визнати за суржиком певну ідентифікаційну роль. Лише 15,8% респондентів заперечили зв'язок між вживанням суржику та груповою приналежністю, а 10,5% було важко відповісти. Отже, сумарно майже три чверті опитаних ($\approx 74\%$) принаймні частково погоджуються, що суржик маркує свого роду «свійських» для певного соціального чи регіонального кола. Цей висновок доповнює дані твердження 3.3 (про регіональну ідентичність): люди усвідомлюють, що характер мовлення може слугувати розпізнавальним знаком «свого» серед групи. У відкритих коментарях не раз зустрічалися згадки про «суржиковий вірус» чи про автоматичне підлаштування мови під оточення. Наприклад, один респондент написав: «Іноді буває, що «хапаю суржиковий вірус», маючи на увазі несвідоме перейняття манери змішаного мовлення, коли спілкується з носіями суржику. Інший учасник опитування, що прожив у різних регіонах, зазначив: «Є в оточенні люди, які прагнуть позбавитися суржику. Так само є такі, що не прагнуть». Цей коментар особливо показовий: він демонструє співіснування різних мовних установок у суспільстві. Для одних суржик стає маркером спільності та навіть засобом згуртування («своя» манера говорити в компанії), тоді як інші свідомо дистанціюються від нього, аби підкреслити іншу ідентичність – наприклад, належність до кола освіченіших чи проукраїнсько налаштованих мовців. Різностямованість цих тенденцій ще раз підкреслює, наскільки неоднозначним є ставлення до суржику навіть у межах однієї спільноти: мова виступає водночас і фактором єдності, і символом розмежування.

Неоднозначність ставлень і узагальнення результатів. Узагальнюючи, слід наголосити на виразній неоднозначності ставлення до суржиків в сучасному українському суспільстві. Отримані дані засвідчили, що нема монолітної думки щодо того, чим є суржик – «добром» чи «злом». Навпаки, простежується спектр поглядів, який можна звести до кількох ключових тез:

- Суржик як повсякденна реальність і маркер ідентичності. Більшість респондентів вбачає в суржиків природне явище, тісно пов'язане з регіональною специфікою та життєвим досвідом мовців. Для значної частини він є складником локальної ідентичності, своєрідним культурним кодом. Деякі навіть ідентифікують себе через суржик, вважаючи його рідною мовою чи невід'ємною частиною свого мовлення. Одночасно суржик визнається індикатором приналежності до певної групи: мовна манера сигналізує «свій/чужий» у соціумі. Це позитивно-нейтральне сприйняття суржиків підтримується значною частиною опитаних.
- Суржик і мовна норма: між толерантністю та прескриптивністю. Багато учасників опитування демонструють толерантне ставлення до носіїв суржиків, відкидаючи стереотипи про їхню неосвіченість чи низький статус. Водночас простежується прагнення до дотримання літературної норми у «високих» комунікативних сферах. Тобто суржик сприймається прийнятним у неформальному спілкуванні, у колі сім'ї чи друзів, але небажаним в офіційній обстановці (під час лекцій, виступів, ділового спілкування). Респонденти масово висловили дискомфорт щодо суржиків з уст офіційного спікера, що говорить про силу соціальних установок на престижність стандартної мови. Отже, амбівалентність проявляється у тому, що люди не засуджують існування суржиків, проте їм не готові повністю визнати його рівноправним у всіх сферах життя.
- Тенденції щодо подолання чи збереження суржиків. Думки розділилися стосовно майбутнього суржиків: частина аудиторії вірить у поступове звуження сфери його вжитку через освіту та мовну політику, інші ж сумніваються в можливості повного викорінення. У відповідях відзначено

як оптимістичні сценарії (розвиток освітніх програм, підвищення загальної мовної культури, що начебто зменшить потребу в суржику), так і реалістично-скептичні погляди (суржик нікуди не зникне, бо завжди існують діалекти і змішані говірки). При цьому навіть ті, хто прагне звести суржик нанівець, визнають необхідність толерантного підходу – без приниження носіїв суржику. Наприклад, було запропоновано заохочувати перехід на чистішу мову через просвітництво, а не через заборони чи висміювання. Це свідчить про еволюцію суспільного підходу: проблема суржику все більше усвідомлюється як багатовимірною, що вимагає м'яких соціолінгвістичних рішень, а не силових методів.

Підсумовуючи, ця частина результатів опитування чітко демонструє, що ставлення до суржику нині характеризується складним поєднанням прийняття і відторгнення, гордості і сорому, толерантності і прескриптивності. Респонденти, чий висловлювання ми проаналізували, не охоплюють усієї мовної спільноти України, тому ці судження не можна узагальнювати беззастережно. Однак вони яскраво ілюструють розмаїття поглядів, присутніх у сучасному дискурсі про суржик. З огляду на невелику вибірку, результати не претендують на всеосяжну репрезентативність, утім вони окреслюють актуальні тенденції: зниження стигматизації особистості носія суржику, паралельне збереження упереджень щодо доречності суржику в офіційному просторі, а також поступове усвідомлення суржику як елемента культурного різноманіття, пов'язаного з питаннями ідентичності.

Виявлена амбівалентність має важливе значення для подальшого дослідження мовної ідентичності. Адже суржик, як видно з результатів, слугує маркером групової єдності для одних і водночас тригером мовної рефлексії для інших. Цей феномен лежить на перетині соціолінгвістики й культурної ідентичності, тому його глибше осмислення необхідне для розуміння того, як сучасні українці конструюють свою мовну та національну ідентичність у ситуації двомовності.

3.3. Суржик у мовній практиці респондентів: частотність, сфери вживання, мотивація

Частотність використання суржику. Результати опитування засвідчили, що змішане мовлення є повсякденною реальністю для переважної більшості учасників дослідження. На пряме запитання «Чи вважаєте ви, що вживаєте суржик у мовленні?» лише 1 респондент ($\approx 2\%$) відповів категорично «ні, ніколи», тоді як абсолютна більшість визнала хоча б епізодичне використання суржику. Зокрема, понад половина опитаних (близько 53%) зазначили, що вдаються до суржику час від часу («так, іноді»), ще третина ($\approx 35\%$) – що роблять це регулярно у спілкуванні. Ще 10% респондентів вибрали варіант «майже ніколи», тобто вони радше уникають змішаного мовлення, хоча не виключають його поодиноких виявів (Рис. 6).

2.5. Чи вважаєте ви, що вживаєте суржик у мовленні?
57 відповідей

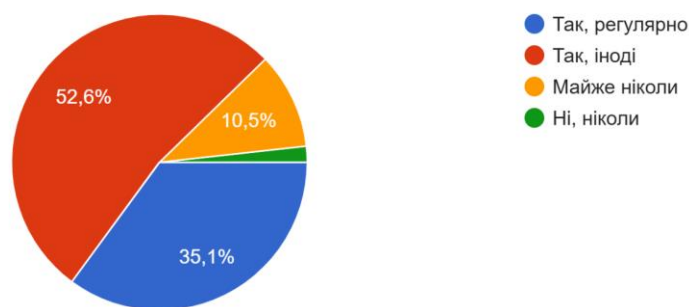

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Чи вважаєте ви, що вживаєте суржик у мовленні?».

Таким чином, сумарно майже 98% опитаних визнають, що тією чи іншою мірою послуговуються суржиком. Це вказує на надзвичайно широкий розмах явища у повсякденній практиці – навіть з поправкою на те, що вибірка опитування була сконцентрована у регіонах традиційно масового побутування суржику (центральна-східна Україна). Для порівняння, за даними загальнонаціональних соціопитувань, стабільно змішаною мовою спілкуються близько 11-18% населення України, причому найбільше – у центральних та

східних областях (до 20% населення), а на заході таких носіїв лише кілька відсотків. Наші результати фактично підтверджують ці оцінки: високий відсоток регулярних суржикомовців у вибірці зумовлений саме регіональним складом респондентів (значна частина – мешканці Дніпропетровщини та прилеглих областей). Водночас вони демонструють і ширше явище – багато хто, хоча й не вважає себе «суржикомовним» у повному розумінні, визнає періодичне змішування мов у своєму мовленні. Іншими словами, суржик пронизує комунікативну поведінку навіть тих, хто загалом орієнтується на літературні норми.

Помітно, що попри майже повсюдне використання суржику, більшість учасників опитування досить високо оцінюють власне володіння українською мовою. За самооцінкою мовної компетенції, 75% респондентів оцінили свій рівень української на 4 або 5 балів з 5, решта – на середній бал 3; жоден не обрав низькі оцінки 1-2. Це свідчить, що наявність суржику в мовленні не завжди пов'язується носіями з браком знань чи низькою грамотністю. Багато респондентів очевидно вважають себе двомовними і достатньо компетентними в українській, незважаючи на те що в реальному спілкуванні час від часу переходять на змішані висловлювання. Подібне явище відзначали й соціологи: за даними Київського міжнародного інституту соціології, значна частина українців, які фактично послуговуються елементами суржику, не ідентифікують себе як «недостатньо грамотних», а заявляють про вільне володіння обома мовами. Отже, у суспільній свідомості суржик часто постає не стільки ознакою мовної некомпетентності, скільки наслідком певних звичок і ситуацій спілкування. Для носія він може бути непомітним або сприйматися як природний стилістичний реєстр, сумісний із паралельним знанням «правильної» мови.

Сфери та ситуації вживання. Аналіз відповідей на запитання анкети щодо мовної поведінки показує, що характер використання суржику сильно залежить від комунікативної сфери та соціального оточення. Респонденти, як правило, не вживають змішану мову повсюдно, а диференціюють її залежно від ситуації. Це підтверджують відповіді про мову спілкування в різних середовищах (Рис. 7).

Так, вдома з родиною лише відносно невелика частка опитаних послуговується виключно українською мовою – інші говорять або російською, або змішано. Натомість у колі друзів і колег частка тих, хто переходить на українську, є вищою: більше половини респондентів ($\approx 56\%$) зазначили, що з друзями здебільшого розмовляють українською, тоді як у сімейному колі така мовна поведінка характерна дещо для меншого відсотка опитаних. Водночас близько третини ($\approx 33\%$) спілкуються з приятелями на мішаному жаргоні (суржику), а ще 11% – переважно російською. Ці цифри вказують на певну стилістично-соціальну гнучкість: у приватних, невимушених взаєминах (особливо серед молоді чи освічених груп) респонденти частіше намагаються говорити літературніше (українською), тоді як у родинному колі зберігаються звичні мовні моделі, успадковані з дитинства. Простіше кажучи, багато хто з опитаних фактично є білінгвами, які на роботі чи у навчанні можуть перейти цілком на українську, але вдома автоматично повертаються до змішаного мовлення, якщо його підтримує сімейне оточення.

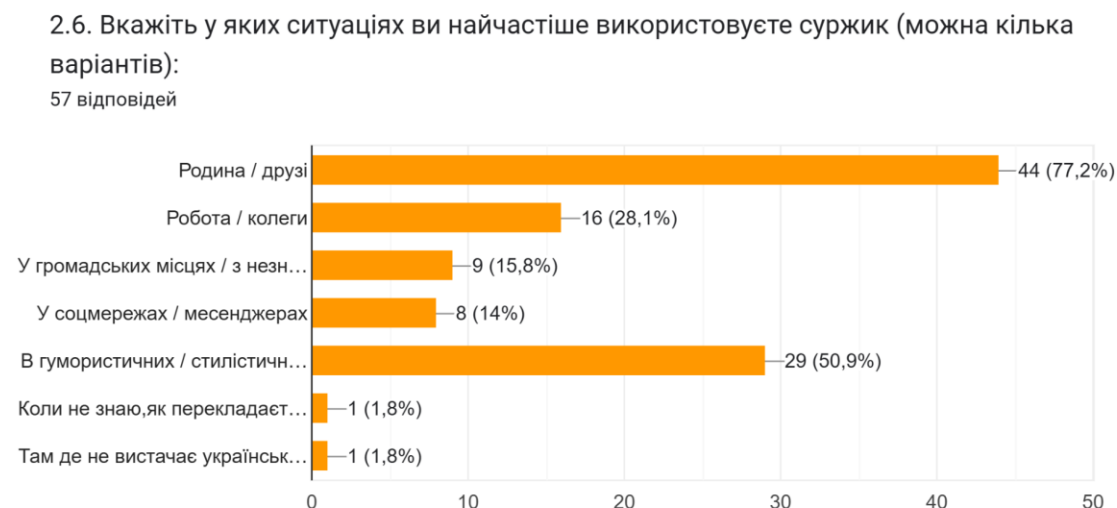

Рис. 7. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Вкажіть, у яких ситуаціях ви найчастіше використовуєте суржик».

Зібрані дані про конкретні ситуації вживання суржику чітко показують, у яких саме сферах змішана мова є для носіїв органічною і прийнятною. Найпоширенішим серед зазначених контекстів є неформальне спілкування з близькими людьми. Близько 77% усіх опитаних, які визнають вживання суржику, обрали варіант «у колі родини/друзів». Це узгоджується з уявленням про суржик як передусім мову домашнього вжитку та побутового спілкування. Респонденти відверто зазначають, що вдома, із батьками чи давніми приятелями їм найлегше висловлюватися «мішаною говіркою», яка склалася історично в їхньому оточенні. Науковці з цього приводу констатують, що для багатьох українців суржик справді є невід'ємною частиною повсякденного життя і виконує роль маркера своєї групи – мовної звички, успадкованої від батьків. Наші дані цю тезу підтверджують: там, де і батьки, і діти звикли до змішаного мовлення, воно продовжує побутувати між поколіннями як природний «сімейний код».

Другим за частотою названим контекстом є вживання суржику з гумористичною або стилістичною метою – цю опцію обрали 51% респондентів. Фактично кожен другий учасник опитування свідомо використовує суржик як стилістичний прийом, найчастіше жартома або для надання мовленню певного колориту. Така практика особливо прижилася останніми десятиліттями, коли елементи суржику почали проникати в масову культуру (комедійні шоу, інтернет-меми тощо). Як показало наше дослідження, навіть ті, хто у повсякденному житті намагається дотримуватися літературної мови, нерідко не проти ввести кілька змішаних висловів для жарту чи іронії. Наприклад, один з опитаних зазначив, що інколи переходить на «мішану мову» в дружній бесіді просто «для приколу». Інший респондент навів характерний приклад: у його чат-спілкуванні з друзями суржик уживається грайливо, щоб створити комічний ефект або підкреслити своєрідну «народність» висловлювання. Отже, суржик у сучасному вжитку – це не лише несвідома звичка, але й стильовий ресурс, який мовці можуть навмисно ввімкнути задля певного комунікативного ефекту. Цей результат узгоджується з тенденціями, відзначеними дослідниками: останнім

часом ставлення до суржику дещо пом'якшилося, і його все частіше сприймають нейтрально як частину поп-культури, особливо молодше покоління. В нашій вибірці про свідоме жартівливе використання суржику згадували представники різних вікових груп, тобто цей прийом не є винятково «молодіжним» – старші респонденти також вдаються до нього, можливо, щоб зіронізувати над стереотипами або дистанціюватися від офіційного стилю.

Інші сфери вживання суржику вказувалися респондентами значно рідше. Так, у робочому оточенні (з колегами) суржик використовує приблизно 28% опитаних – тобто менше третини. Це свідчить, що на роботі люди здебільшого контролюють мовний реєстр і намагаються говорити або нормативною українською, або (де дозволяє ситуація) російською, не змішуючи їх. Лише там, де колективне мовне тло теж змішане і неформальне, суржик продовжує функціонувати як спонтанний код між колегами. Ще менш поширеним є змішане мовлення в публічних ситуаціях із незнайомими: тільки 16% респондентів зазначили, що використовують суржик у громадських місцях або при спілкуванні з випадковими людьми. Очевидно, у незнайомому оточенні більшість усе-таки воліє дотримуватися більш нейтральної, кодифікованої мови, аби справити краще враження та уникнути можливих упереджених оцінок. Нарешті, у спілкуванні в соцмережах і месенджерах суржик вживають близько 14% опитаних – це найнижчий показник серед запропонованих ситуацій. Можна припустити, що в письмовій комунікації (пости, чати) респонденти частіше обирають одну з мов і свідомо викладають думки або українською, або російською. Змішаний же код залишається прерогативою усного живого мовлення – в онлайн-листуванні його відтворювати менш зручно та й не завжди доцільно, хіба що знову ж таки в жартівливій манері. Варто додати, що 8-9% респондентів дописали власні варіанти ситуацій «Інше»: з їхніх пояснень випливає, що суржик у них виникає не стільки через специфічну сферу спілкування, скільки в окремих комунікативних епізодах – наприклад, коли треба терміново підібрати слово, а український еквівалент не спадає на думку. Декілька учасників опитування зауважили, що іноді мимоволі вставляють

російське слово «коли не знають, як перекладається якийсь поняття у моменті» або коли не вистачає лексичного запасу українською, – проте «одразу самі себе виправляють». Це важливий нюанс: він демонструє, що мовці усвідомлюють змішування не як окремий «стиль» спілкування, а як випадковий зсув, якого бажано уникнути. Таким чином, навіть серед тих, хто фактично послуговується суржигом, багато хто розрізняє його доречність залежно від ситуації і може виявляти рефлексивне ставлення до власного мовлення (аж до самокорекції, щойно суржикова вставка з'явилася у фразі).

Мотиваційні чинники вживання суржику. Зіставлення відповідей респондентів дозволяє виокремити кілька ключових причин та мотивів, чому люди послуговуються змішаним мовленням. Перш за все, як уже зазначалося, це соціально-історична зумовленість і мовна звичка, успадкована з родинного середовища. Респонденти, які зростали в умовах одночасного функціонування двох мов (української й російської), часто сприймають їх як рівноцінні засоби, що природно поєднуються у повсякденній розмові. Для них суржик не є свідомим «вибором мови», а радше автоматичним стилем, притаманним їхній мовній спільноті. Маркером такої групової ідентичності виступає сам факт використання суржику: у своєму колі вони відчують мовний комфорт і взаєморозуміння, тоді як перехід на суто літературну мову може навіть сприйматися як неприродний або штучно офіційний. Нерідко респонденти прямо пов'язують свою мовну практику з регіональним походженням. Приміром, деякі учасники опитування вказали, що асоціюють себе зі Сходом чи Центром України і це впливає на їхнє мовлення: мовляв, у їхньому оточенні «завжди говорили мішаною мовою», тому й для них це є нормою. Один із респондентів навіть саркастично назвав свою ідентичність «східняцькою» і зауважив, що говорити суржигом для нього так природно, «як дихати». Подібні відповіді підтверджують: суржик слугує важливим маркером локальної й соціальної належності, він об'єднує носіїв спільним мовним досвідом та відмежовує «своїх» від «чужих». Для представників таких груп змішане мовлення є органічним і не

несе негативного забарвлення – вони сприймають його як невід’ємну частину своєї культурної автентичності.

Другий вагомий чинник – комунікативна зручність та спонтанність мовлення. Суржик часто виникає у ситуаціях, коли мовцеві легше висловитися «як звично», не добираючи спеціально еквівалентів однією мовою. Такі випадки трапляються, наприклад, під час позбавленої розмови, коли співрозмовники послуговуються обома мовами і не звертають уваги на перемикання кодів. Деякі респонденти пояснили, що можуть вставляти російськомовні елементи через брак часу чи зусиль згадати український відповідник – особливо якщо тема розмови емоційно насичена або технічна. Фактично йдеться про мимовільне використання найпершого лексичного варіанта, що приходить у голову, незалежно від його мовної належності. Якщо людина з дитинства двомовна, у її свідомості багато понять закріплені одразу в двох формах – українській і російській, – тому у швидкому мовленні вона може несвідомо обрати слово з не того регістру. Крім того, як зазначалося у відкритих відповідях анкети, інколи суржик слугує своєрідною «латкою» у висловлюванні – коли співрозмовник не знає або не пам’ятає певного слова українською, він вставляє звичний російський варіант, щоб не сповільнювати комунікацію. Мотивація уникнення пауз і непорозумінь тут превалює над прагненням до мовної чистоти. В результаті формується стійка звичка: людина не відчуває гострої потреби цілковито унормувати своє мовлення, якщо в її оточенні всі розуміють і суржик. Як зазначають соціолінгвісти, за тривалої масової двомовності відбувається природна економія мовних зусиль – носії виробляють змішаний код, аби вільно спілкуватися, не перемикаючи весь час між двома мовами. Наші респонденти фактично підтверджують існування такої стратегії: багато хто з них користується суржигом «по інерції» у звичних ситуаціях, особливо коли співрозмовники – теж двомовні і не реагують негативно на перемішану мову.

Третій мотив, виразно присутній у відповідях, – стилістично-прагматичний. Як було показано вище, значна частина респондентів (понад половини) свідомо використовує суржик для жартів, сатири або для

підкреслення неформального характеру розмови. Це вже не несвідома інерція, а радше риторичний прийом, що має на меті певний ефект. Мовці можуть вдаватися до суржику, щоб знизити тональність дискурсу, зробити його простішим, «народнішим», або навпаки – висміяти чийсь простакуватий стиль мовлення. У таких випадках мотивом є не сама потреба висловитися (адже мовцеві нічого не заважає сказати те саме нормативною українською), а бажання надати висловлюванню додаткового відтінку значення. Деякі респонденти прямо вказували, що інколи переходять на суржик «для сміху», аби розрядити атмосферу чи пожвавити розмову. Подібна мотивація узгоджується зі зростанням ролі суржику в мас-медіа та інтернет-культурі: змішана мова нині міцно асоціюється з комічними сценками, мемами, карикатурними персонажами, тому її використання автоматично вносить у розмову елемент жарту чи несерйозності. Отже, частина носіїв розглядає суржик як стилістичний інструмент – своєрідний «слухний момент» показати дотепність або створити атмосферу невимушеності. Цей мотив, звичайно, проявляється лише в певних жанрах спілкування (анекдот, дружня балачка, інтернет-коментар), і самі мовці усвідомлюють його недоречність у формальній комунікації.

Загалом наведені дані свідчать, що вживання суржику респондентами є багатофакторним явищем. Для одних – переважно представників старших поколінь із двомовних регіонів – це просто звичний мовний фон, успадкований від родини (так би мовити, пасивна мотивація, коли людина «говорить як усі навколо»). Для інших – переважно молодших та освіченіших – суржик стає активним інструментом для досягнення певних комунікативних цілей: пожартувати, продемонструвати свою «своїсть» у компанії, відіграти іронію тощо. У багатьох випадках обидва ці аспекти переплітаються. Наприклад, респондент може несвідомо спілкуватися з батьками суржиком (через звичку), але свідомо не робити цього з малознайомими людьми (через усвідомлення стигми) або ж, навпаки, свідомо ввімкнути суржик у дружньому чаті (для гумору), хоча в інших ситуаціях його уникає. Отже, мовна поведінка щодо суржику досить гнучка і чутлива до соціального контексту. Опитані добре

розуміють, де суржик «свій» і прийнятний – а де небажаний. Більшість уникає змішаного мовлення в офіційних обставинах, при спілкуванні з чужими або в публічному просторі; натомість у своєму колі чи приватних неформальних ситуаціях вони легко переходять на нього без страху осуду. Така ситуаційна варіативність вкотре підтверджує, що суржик для його носіїв є радше маркером певних стосунків і обставин, ніж універсальним мовним кодом. Іншими словами, змішана мова сигналізує «свій/невимушений» контекст комунікації (або ж певну ігрову, гумористичну тональність), тоді як у «чужих» чи формально-відповідальних ситуаціях їй намагаються не давати волі.

Сучасні тенденції та зміни у використанні суржиків. Відповіді респондентів на відкриті запитання анкети також дозволяють простежити цікаві динамічні зрушення у статусі суржиків за останні десятиліття. Помітна частина опитаних відзначила, що в їхньому оточенні відбуваються зміни в поширеності суржиків протягом 10-15 років. Причому думки розділилися: одні стверджують, що суржиків стало менше, інші – що більше. Близько п'ятої частини респондентів (переважно молодь із великих міст) вказали, що за останні роки змішаного мовлення помітно поменшало, оскільки зросла присутність української мови в усіх сферах. Вони відзначають, що дедалі частіше чують і самі вживають питоми українські слова там, де раніше звучали росіянізми. Дехто пов'язує цю тенденцію з підвищенням мовної культури та національної свідомості: «потрібно більше україномовного контенту, тоді й суржик зникне», «поширення освіти українською поступово витісняє мішану мову» – такі коментарі відображають оптимістичне очікування поступового очищення мовлення. Особливо виразно респонденти відзначили вплив останніх подій: із початком повномасштабної війни 2022 р. багато хто вказав на різке зменшення суржиків у своєму оточенні, оскільки люди цілеспрямовано перейшли на українську, уникаючи будь-яких російських елементів. «У моєму оточенні з початком війни суржиків стало набагато менше», «усі намагаються більше говорити українською» – ці слова відображають нові мовні реалії, в яких змішаний код почав асоціюватися чи не з пережитком «російського світу». Таким чином, можна говорити про тенденцію

до деколонізації мовних практик, що для частини населення означає свідоме витіснення суржику з активного вжитку на користь повноцінної української.

Водночас інша частина респондентів зауважила протилежне явище: суржику тимчасово побільшало. Приблизно 10-15% опитаних (переважно із російськомовного соціуму) зізналися, що останнім часом навіть частіше змішують українську з російською. Парадоксально, але причину вони вбачають у тому ж процесі мовної перебудови: багато людей, які раніше спілкувалися майже повністю російською, тепер намагаються перейти на українську – і в процесі цього переходу неминуче виникає ефект «перехідного суржику». Один із респондентів відверто написав: «після початку війни я чую більше перехідного суржику – коли людина хоче говорити українською, але їй потрібен час і практика». Інший зазначив: «більше суржику, менше російської», маючи на увазі, що багато його знайомих тепер уникають суто російської, але повністю на українську ще не спроможні, тому баланс тимчасово змістився у бік змішаного мовлення. Дехто навіть зауважив позитив у цьому явищі: мовляв, присутність суржику тепер «радує більше, бо то не російська». Подібні оцінки вказують, що статус суржику в суспільстві зараз переживає цікавий переломний момент. З одного боку, він досі сприймається багатьма як негативне явище, і в ідеалі йому не мало б залишитися місця в оновленому українськомовному просторі. З іншого боку – в умовах різкого скорочення російськомовності – суржик у певному сенсі реабілітується як «менше зло», як перехідна форма, що дозволяє русифікованим носіям поступово адаптуватися до української. Таким чином, сучасні тенденції двоякі: для однієї частини суспільства суржик втрачає актуальність, поступаючись місцем чистій українській, тоді як для іншої – навпаки, стає на деякий час ще більш помітним явищем саме через мовну трансформацію.

Узагальнюючи, можна ствердити, що суржик у мовній практиці опитаних виконує подвійну роль. З одного боку, це повсякденний розмовний код, глибоко вкорінений у певних соціумах (передусім сімейно-локальних) і підтримуваний силою звички та неформального спілкування. З іншого – стилістичний ресурс і показник мовної гри, який свідомо використовується для вираження іронії,

гумору чи демонстрації своєї ідентичності. Частотність вживання суржику варіюється від епізодичних вкраплень до регулярної двомовної мішанини – проте майже ніхто з респондентів не є цілковито вільним від цього явища. Сфери застосування суржику обмежуються переважно приватним та неофіційним спілкуванням: домівка, дружнє коло, розважальний контекст. Натомість у публічній і формальній комунікації його стараються уникати, оскільки він там сприймається як недоречний і соціально маркований. Мотивація до використання суржику поєднує несвідомі чинники (двомовне тло, недостатній словниковий запас, мовна інерція) та свідомі інтенції (прагнення пожартувати, позначити «свій» простір, пом'якшити офіційність). У сучасних умовах статус суржику залишається непевним: зростання мовної культури поступово звужує сферу його вжитку, однак мовна практика перехідного періоду ще довго породжуватиме змішані форми. Отримані дані дають підстави розглядати суржик як вагомий маркер мовної ідентичності, що відображає історичний досвід двомовності та актуальні соціолінгвістичні процеси в українському суспільстві.

3.4 Вікові, регіональні та соціальні відмінності у сприйнятті суржику

Отримані результати опитування свідчать, що сприйняття суржику суттєво варіюється залежно від віку респондентів, їхнього регіону проживання та соціальної сфери діяльності. Після узагальненого аналізу важливо розглянути, як саме демографічні фактори впливають на оцінки цього мовного явища. У цьому підрозділі проаналізовано відмінності у ставленні до суржику між різними віковими групами, мешканцями різних регіонів України, а також представниками різних професійних сфер. Особлива увага приділяється тому, як ці групи по-різному відповіли на питання про комфортність сприйняття суржикового мовлення, про соціальний статус носіїв суржику та загальну оцінку суржику як явища. Такий аналіз дозволяє побачити, наскільки неоднорідним є суспільне ставлення до змішаного мовлення і які чинники зумовлюють цю неоднорідність.

Віковий фактор. Вікові групи респондентів продемонстрували певні розбіжності у ставленні до суржику. Передусім це стосується сприйняття суржику на слух у формальних ситуаціях (наприклад, під час лекції чи публічного виступу). Загальна тенденція така: чим старші респонденти, тим менш комфортно їм слухати виступи суржиком. Серед молодших учасників опитування (умовно до 30 років) ніхто не обрав варіант «зовсім некомфортно»; більшість оцінили своє відчуття як «переважно некомфортно», хоча окремі молоді респонденти зізналися, що їм «переважно комфортно» або навіть цілком комфортно слухати суржик у виступі. У групі середнього віку (30-49 років) також переважає дискомфорт, проте близько чверті опитаних цього віку почуваються нейтрально, а майже п'ята частина – цілком або переважно комфортно. Натомість серед старших респондентів (50 років і старше) негативна реакція найсильніша: 70% опитаних старшого віку зазначили, що їм некомфортно слухати суржикову мову (значна частина – навіть категорично некомфортно), тоді як лише поодинокі представники цієї групи вказали на комфорт або нейтральність. Отже, молодше покоління дещо терпиміше до суржику на слух порівняно зі старшим, хоча й у молоді переважає певний дискомфорт у формальних ситуаціях.

Вікові відмінності проявилися і в оцінках соціального статусу суржикомовців. У всіх вікових категоріях більшість респондентів схильні відносити людину, що говорить суржиком, до «середнього» соціального статусу (понад половина відповідей у кожній групі). Водночас молодші учасники опитування частіше, ніж старші, відмовлялися взагалі пов'язувати мовлення з соціальним становищем. Майже половина респондентів до 30 років скористалася відкритою відповіддю, щоб зазначити, що суржик не є показником статусу чи освіти. Зустрічалися коментарі: «Соціальний статус – не показник культури мовлення», «Для мене суржик – не показник соціального статусу». Такі висловлювання найчастіше давали саме представники молодшої вікової групи, підкреслюючи розрив із старими стереотипами. Натомість серед людей середнього і старшого віку більше тих, хто все ж намагався оцінити статус (хоч

переважно і обирав категорію «середній»). Лише поодинокі старші респонденти віднесли суржикомовців до «скоріше низького» статусу – втім, кілька учасників цієї вікової групи, навпаки, оцінили статус як «скоріше високий». Подібна варіативність відповідей свідчить, що однозначних вікових стереотипів щодо соціального становища суржикомовців не простежується, хоча молодь загалом виявляє більшу тенденцію не робити соціальних висновків з факту вживання суржикомовців. Цей результат узгоджується з віковими різницями у сприйнятті суржикомовців як ознаки освіченості: молодші респонденти найрішучіше відкидають твердження, ніби «суржик є ознакою недостатньої освіти». Середній бал оцінки цього стереотипу в групі до 30 років становив лише $\approx 1,6$ з 5 (тобто ближче до «цілком не згоден»), тоді як у старших групах – близько 2–2,5 (ближче до «не згоден»). Це означає, що всі покоління переважно не погоджуються з ототожненням суржикомовців й низької освіченості, але молодь не погоджується з таким підходом найбільш одностайно і категорично. Показовим є відгук однієї молодої респондентки: «Не можу оцінити [статус], адже для мене суржик – це не показник соціального статусу». Подібні заяви підкреслюють: у свідомості нового покоління зв'язок між мовною практикою та соціальною «нижчістю» виглядає застарілим упередженням, на яке вони майже не зважають.

Цікаво, що у питаннях про культурну функцію суржикомовців вікові розбіжності проявилися менше. І молодші, і старші учасники опитування доволі стримано й неоднозначно оцінили, наприклад, тезу «вживання суржикомовців робить мову живою та автентичною»: у кожній віковій групі приблизно третина опитаних погодилася з таким уявленням, близько 40% – не погодилися, решта залишилися нейтральними. Молодь тут не показала суттєво більшої «прихильності» до суржикомовців, ніж люди старшого віку – очевидно, що питання мовної автентичності викликає дискусію незалежно від покоління. Втім, слід відзначити інший аспект: використання суржикомовців з гумористичною метою, для стилізації, за спостереженнями, є притаманним молодшому поколінню, яке часто стикається із суржиком в інтернет-мемах, жартах, масовій культурі. Дехто з молодших респондентів зауважував, що сприймає суржикомовців нейтрально, «як частину поп-

культури». Проте цей прийом не є винятково молодіжним: у відкритих відповідях згадки про свідоме жартівливе вживання суржику траплялися і від людей старшого віку. Зокрема, представники старшої генерації іноді вдаються до суржику іронічно – щоб посміятися зі стереотипів або дистанціюватися від надто офіційного стилю. Таким чином, віковий фактор впливає на оцінку суржику насамперед у площині соціальних стереотипів та мовної норми. Молодші українці в цілому більш відкриті до сприйняття суржику: вони рідше вважають його показником низької культури, терпиміші до нього на слух і вбачають у ньому один із варіантів мовної практики (іноді навіть елемент своєї ідентичності або інструмент гумору). Старші ж респонденти, хоч і визнають поширеність та природність суржику, демонструють більш консервативне ставлення до змішаного мовлення в публічній сфері, воліючи дотримуватися усталених мовних стандартів у формальному спілкуванні.

Регіональні відмінності. Регіон проживання респондентів виявився одним із найважливіших чинників, що зумовлюють різницю у сприйнятті суржику. Як уже зазначалося, вибірка опитування була зміщена в бік центрально-східних областей, де суржик є історично поширеним явищем. Відповіді мешканців цих регіонів (передусім Дніпропетровщини, яка представлена більшістю анкет) часто відрізняються від відповідей респондентів з інших частин України. Найпершою впадає в око різниця в толерантності до суржику на слух. Для носіїв із центрально-східних областей суржик є частиною буденної мовної картини, тому вони трохи спокійніше реагують на нього навіть у публічному виступі. Майже чверть опитаних із Дніпропетровської області зазначили, що їм комфортно або переважно комфортно слухати суржикову мову доповідача, ще третина – нейтрально ставляться до цього. Лише близько половини мешканців цього регіону відчувають явний дискомфорт від суржику у формальному спілкуванні. Натомість респонденти з інших регіонів (зокрема з північних та південних областей, а також Києва) в абсолютній більшості мають негативну реакцію: майже 78% із них вказали варіант «переважно некомфортно» чи «зовсім некомфортно» слухати виступ суржиком, жоден не обрав повністю комфортне

сприйняття. Лише поодинокі учасники «несуржикових» регіонів залишилися нейтральними або помірковано комфортними щодо такого мовлення. Ця різниця добре ілюструє, як мовне середовище дитинства і повсякденного життя впливає на толерантність: для мешканця Дніпра чи Полтавщини суржик – звичний фон, тоді як для киянина чи житомирянина – радше маркер «чужої» говірки, що ріже слух у офіційній ситуації.

Відповідно до цього, оцінка культурної ролі суржику й аспектів ідентичності теж розходиться між центрально-східними та іншими частинами країни. Респонденти з тих областей, де змішане мовлення історично укорінене (Дніпропетровська, частково Харківська, Полтавська, Одеська тощо), значно частіше погоджуються з думкою, що «суржик – частина місцевої (регіональної) ідентичності». Серед учасників із центрально-східного регіону майже дві третини підтримали це твердження (бали 4-5), тоді як опитані з інших регіонів переважно вагалися або не погоджувалися (більшість їхніх оцінок – 3 або нижче). Для багатьох мешканців Сходу й Центру України суржик справді став елементом локального культурного коду. У відкритих відповідях ці респонденти прямо пов'язували свою мовну практику з походженням: «Я з Центральної України, тут надто поширений суржик, тому важко його оминати». Як видно, людина ототожнює себе з мовним середовищем, у якому виросла, і визнає, що змішане мовлення – невід'ємна частина цього середовища. Дехто навіть називає суржик своєю природною мовою спілкування. Показова лаконічна заява одного учасника опитування: «Рідна мова – суржик». Таке самовизначення демонструє максимальний рівень регіональної ідентифікації зі змішаною говіркою: для окремих мовців (переважно з центрально-східного регіону) суржик настільки звичний, що сприймається як перша мова, рідний стиль спілкування. Відомо, що в цих спільнотах суржик часто слугує маркером «своїх»: він об'єднує носіїв спільним мовним досвідом і водночас відмежовує їх від носіїв інших мовних норм. Один із респондентів з гумором окреслив свою приналежність як «східняцьку» і зауважив, що говорити суржиком для нього так природно, «як дихати». Хоча ці слова подані жартома, вони відображають реальність: у

середовищі, де змішана мова повсюдна, людина не відчуває за нею жодного негативного забарвлення.

На відміну від цього, учасники опитування з тих регіонів, де суржик не є частим явищем (умовно – північ, центр поза великими містами Сходу, західні області), не схильні розглядати його як компонент власної ідентичності. Для них суржик радше сторонній феномен, з яким вони стикаються за межами свого мовного «домашнього кола». Примітним є коментар респондента з Житомирщини: «При неформальному, нетривалому і легкому спілкуванні (подорож до інших регіонів) проблему в суржику не бачу взагалі, навіть цікаво. В діловому спілкуванні, де треба швидко і точно розуміти, про що саме йдеться в усіх деталях, – суржик не доречний». Тут людина з несуржикового регіону визнає: у повсякденному неофіційному спілкуванні з носіями суржику вона не має упереджень і навіть знаходить такий говір цікавим, однак у професійній комунікації чітко проводить межу припустимості. Суржик, на її думку, заважає ефективному діловому порозумінню (через можливе непорозуміння значень слів) і тому не пасує до ситуацій, що вимагають точності. Ця позиція, ймовірно, відображає ширшу тенденцію: поза регіонами масового побутування суржику його толерують як курйоз чи діалектизм у неформальних ситуаціях, але уявляють недоречним у сфері бізнесу, освіти, офіційного спілкування. Водночас мешканці несуржикових регіонів загалом більш схильні розглядати суржик як проблему мовної культури, яку слід долати. Деякі з них у відповідях висловлювали відверте бажання, щоб суржик зник із вжитку. «Я була б щаслива, якби він зник взагалі, але це неможливо. Діалекти та місцева говірка будуть існувати завжди», – заявила одна респондентка, відображаючи типову для частини аудиторії двоїстість: з одного боку – негативне ставлення до суржику, з іншого – розуміння його невикорінності. Інший учасник поставив риторичне питання щодо суспільної реакції: «А в яку сторону хочеться змінити ставлення? Викорінити суржик як явище чи визнати, що це, все ж, регіональна особливість?». Таким чином, регіональний фактор чітко позначив дві групи у вибірці: носії суржику як звичного діалектного явища (Центр, Схід, Південь

України), які схильні легітимувати його як природну частину локальної культури, і представники регіонів, де суржик не є нормою, – вони сприймають його більш відсторонено або критично. Перші частіше наголошують на природності й повсюдності суржику («важко оминати» його в мовленні рідного краю) та менш категоричні щодо його вживання, другі ж більш вимогливі до дотримання літературної норми, особливо в офіційній комунікації, й не поспішають включати суржик до своєї мовно-культурної ідентичності.

Соціально-професійні відмінності. Сприймання суржику в значній мірі корелює з основною сферою діяльності респондентів, тобто їхнім професійним або соціальним статусом. Попри те, що освіта, професія і регіон часто взаємопов'язані (наприклад, серед опитаних чимало освітян саме з центрального регіону), можна виділити цікаві тенденції, характерні для окремих соціальних груп. Найвиразніше різниця проявилася у ставленні до суржику в публічній сфері – зокрема, у відповіді на запитання про комфортність слухання виступу суржиком. Так, представники бізнесу та приватного сектору демонструють майже одностайну нетерпимість до суржикового мовлення під час офіційних заходів. Всі респонденти, які зазначили свою сферу як «бізнес/приватний сектор» або фриланс, відповіли, що їм некомфортно слухати спікера, котрий говорить суржиком (понад половину з них обрали опцію «переважно некомфортно», а решта – «зовсім некомфортно»). Жоден бізнесмен чи фрилансер не висловив повного комфорту у такій ситуації. Це можна пояснити високими мовними стандартами, прийнятими в діловому середовищі: у бізнес-комунікації цінується чіткість і стандартизованість, тому змішаний стиль розцінюється як порушення професійної норми. Доречно додати, що саме підприємці найчастіше підкреслювали недоречність суржику у своїх коментарях (див. наведений вище приклад про ділове спілкування). Для наочності можна було б подати графічно порівняння оцінок комфортності серед різних професійних груп, зокрема контраст між бізнес-сферою та іншими респондентами (див. Діаграму 4.3. Розподіл оцінок комфортності слухання суржику за сферами зайнятості).

Неочікувано лояльнішими до суржику виявилися учасники опитування, задіяні у державній службі. Серед п'яти респондентів-держслужбовців жоден не зазначив дискомфорту: більшість обрали нейтральний варіант щодо сприйняття суржикової мови, а дехто навіть відзначив відносний комфорт. Всі ці респонденти мешкають у центрально-східному регіоні, тож їхня толерантність може бути зумовлена саме регіональними особливостями: в умовах, де змішане мовлення є масовим, навіть службовці звикають до нього і сприймають спокійніше. Не можна виключати й фактор специфіки роботи: держслужбовцям доводиться регулярно контактувати з різними верствами населення, у т. ч. з носіями суржику, тому вони, ймовірно, виробили певну адаптивність і менш схильні оцінювати мовця упереджено за мовною ознакою. Подібна «поблажливість» проявляється і в їхніх оцінках соціального статусу суржикомовців: державні службовці з Дніпропетровщини частіше за інших погоджувалися, що суржик не прив'язаний до якогось одного статусного рівня. Зокрема, декілька таких респондентів у відкритих відповідях написали, що «не бачать зв'язку» між мовою і становищем або «не роблять припущень щодо статусу по факту використання суржику». Ці погляди співзвучні із загальною тенденцією у вибірці, але особливо помітні серед освічених людей з суржикомовного регіону.

Працівники сфери освіти і науки (найбільш численна категорія у вибірці – 22 особи) продемонстрували доволі збалансоване ставлення до суржику. З одного боку, більшість освітян усе ж дотримуються літературних норм і воліють їм слідувати у професійному спілкуванні – понад половину з них відзначили, що їм некомфортно слухати публічний виступ суржиком. З іншого боку, майже третина педагогів і науковців виявила толерантність: приблизно 27% респондентів цієї групи відповіли, що почуваються комфортно або переважно комфортно, коли чують суржик від спікера, ще чверть обрали нейтральний варіант. Таким чином, освітяни загалом менш категоричні, ніж бізнесмени, у питанні мовної «чистоти» публічної мови. Можливо, це пояснюється більшою обізнаністю в мовних питаннях: фахівці гуманітарного профілю та науковці

краще розуміють природу суржику як явища мовного контакту, а не просто «неправильної мови», тож можуть виявляти вищу толерантність. Крім того, значна частина освітян у вибірці – це мешканці тих самих суржикомовних регіонів, отже їхній особистий досвід близький до носіїв суржику. В їхніх відповідях простежується подвійність: визнаючи право на існування змішаного мовлення, вони все ж акцентують на важливості мовної культури. Один із вчителів сформулював компромісний підхід: «Не треба висміювати або забороняти суржик. Просто треба заохочувати українців розмовляти правильно...». Тобто суржик, на його думку, не слід агресивно витискати, але варто м'яко популяризувати нормативну мову. Цей балансувальний підхід нерідко підтримують і інші представники соціально активних та освічених верств.

Щодо молоді-студентів, то їхні погляди багато в чому співпадають з загальномолодіжними тенденціями, описаними вище. Студентська молодь у нашому опитуванні (лише 3 особи) не ототожнює суржик із чимось ганебним, проте й не заохочує його в публічному вжитку. Двоє зі студентів висловили однозначний дискомфорт від суржику в офіційному спілкуванні, один зайняв нейтральну позицію. Водночас у відкритих питаннях студенти практично не вдавалися до стигматизуючих висловлювань – навпаки, з їхніх відповідей видно розуміння, що суржик поширений через історичні обставини і характер мовного середовища. Представники молоді наголошують на власній двомовності (або багатомовності) та підкреслюють, що за необхідності можуть перемикатися на літературну мову. Наприклад, одна респондентка 20 р. зазначила, що хоча змалку чула змішану українсько-російську мову і в побуті іноді переходить на суржик, вона високо оцінює свій рівень української і прагне надалі вдосконалювати саме літературну мову. Це підтверджує загальний висновок: молодь бачить суржик як частину своєї реальності, але не обов'язково як бажану мовну перспективу – швидше як тимчасовий або ситуативний стиль, від якого можна відійти з огляду на контекст.

Узагальнюючи, соціальні та демографічні відмінності у сприйнятті суржику є доволі різючими. Перше, що впливає на ставлення до змішаного мовлення, – це регіональний мовний досвід: ті, хто виріс у суржикомовному середовищі, більш схильні толерувати його звучання і сприймати як «своє», тоді як для носіїв інших діалектних зон суржик залишається маркером «чужого» мовлення, допустимого хіба що в неформальних ситуаціях. Другий фактор – покоління: молодші українці демонструють більшу гнучкість та менше стереотипів стосовно суржику (менше пов'язують його з неосвіченістю чи низьким статусом), тоді як старші продовжують відчувати певний дискомфорт і настороженість, особливо коли йдеться про офіційне спілкування. І третій вимір – сфера діяльності: професійні стандарти мовлення накладають свій відбиток. У бізнесі та офіційних установах суржик сприймається найбільш негативно (як порушення ділового етикету), натомість у середовищах, де більше цінується зміст, різноманітність або педагогічна терпимість (освіта, державні посади у двомовних регіонах), ставлення є поміркованішим. Усі ці фактори разом формують мозаїчну картину сучасного сприйняття суржику: від повного його прийняття як органічної частини місцевої культури – до різкого несприйняття як загрози мовній нормі. Така варіативність підкреслює, що суржик у сучасній Україні не має однозначної соціальної оцінки: він одночасно є і повсякденною реальністю для одних, і подразником для інших, а межі між «своїм» і «чужим» у мовному питанні часто проходять по лініях віку, географії та соціуму.

3.5 Узагальнення та інтерпретація результатів опитування у контексті мовної ідентичності

Результати опитування яскраво засвідчили, що явище суржику тісно переплетене з питаннями мовної ідентичності респондентів. Зібрані дані дозволяють поглянути на суржик не лише як на мовне явище, а і як на маркер особистого та групового самовизначення. Більшість опитаних в тій чи іншій формі усвідомлюють свій мовний статус, відчувають приналежність до певної мовної спільноти (регіональної чи соціальної) та рефлексують щодо власного

мовлення. Нижче підсумовано ключові тенденції, інтерпретовані крізь призму мовної ідентичності, з опорою на одержані кількісні та якісні дані опитування.

Самовизначення та регіональна приналежність. Багато респондентів прямо пов'язують свою мовну практику з особистою або регіональною ідентичністю. На твердження «Суржик – частина місцевої (регіональної) ідентичності» погодилися 56% опитаних (оцінки «4» і «5»), тоді як лише $\approx 19\%$ заперечили його (Рис. 8). Це означає, що для більшості учасників суржик уособлює елемент локальної культури і «мовного колориту» їхнього краю.

3.3. Суржик – частина місцевої (регіональної) ідентичності. (1 – повністю не згоден, 5 – повністю згоден)
57 відповідей

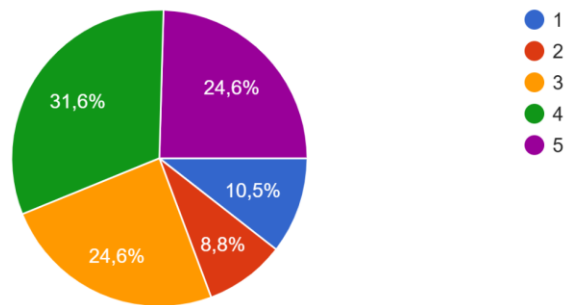

Рис. 8. Розподіл відповідей респондентів на твердження «Суржик – частина місцевої (регіональної) ідентичності».

Відкриті відповіді підтверджують цей висновок: деякі респонденти прямо ототожнюють себе із суржиком. Деякі полярні приклади показують діапазон підходів: для одних суржик є нормою та рідною стихією мовлення, тоді як інші свідомо намагаються перейти на нормативну мову, дистанціюючись від змішаного мовлення.

Регіональне походження багато в чому визначає мовну ідентичність і поведінку респондентів. Значна частина вибірки – мешканці центральних та східних областей, де суржик історично побутує масово. Не дивно, що понад 70% опитаних вважають суржик маркером приналежності до певної групи – регіональної чи соціальної (18 осіб відповіли «так» і 24 «частково», проти лише 9 «ні»). У коментарях люди часто пояснюють свою манеру мовлення своїм

корінням. «Я з Центральної України, тут надто поширений суржик, тому важко його оминати», – зізнається одна респондентка, вказуючи на мимовільну залежність від мовного оточення. Інша учасниця ідентифікує себе як представницю певного регіону і навіть перелічує локальні різновиди суржику, якими послуговується: «...представниця Центральної України, використовую вінницький, одеський, дніпровський суржик». Подібні висловлювання підкреслюють, що для носіїв суржику їхнє мовлення є відбитком біографії та географії: мовна ідентичність формується сім'єю, місцем народження й проживання, міжрегіональним досвідом. Суржик у таких випадках постає як маркер своєї групи, зрозумілий «своїм» і спадкоємний від попередніх поколінь. У сім'ях, де старше покоління звикло до суржику, діти також переймають його як природний «сімейний код». Такий міжпоколінневий характер суржику зміцнює відчуття локальної ідентичності.

Суржик як індикатор «свій-чужий». Багато респондентів усвідомлюють роль суржику в окресленні меж соціальної групи. Змішаний код виконує функцію швидкого розпізнавання «свій серед своїх»: людина, що говорить суржиком, автоматично сприймається як представник певного кола (насамперед вихідців із аналогічного регіону або соціуму). Опитані неодноразово згадували про це у відкритих відповідях, часом жартома. Наприклад, одна учасниця описує, що поживши в різних областях, «іноді хапає суржиковий вірус», підхоплюючи елементи мовлення оточення. Інша відверто зазначає, що стилістично пристосовує своє мовлення до співрозмовника, аби усім було комфортно: за її словами, вона говорить з людьми тією мовою (українською, російською чи суржиком), якою розмовляє сам співрозмовник, «щоб не було дискомфорту в розмові». Таким чином, носії суржику нерідко автоматично перемикають код залежно від ситуації та оточення, сигналізуючи свою або чужу приналежність. В неформальному колі друзів чи на рідній території суржик сприймається як своя мова, яка зближує співрозмовників і створює атмосферу невимушеності. Кожен третій респондент прямо вказав, що спілкується з приятелями на мішаному жаргоні, і понад три чверті опитаних, які вживають суржик, назвали сферою його

вживання сім'ю та коло друзів. Отже, найпоширенішим контекстом суржику є приватне спілкування у своєму соціальному колі. Це узгоджується з уявленням про суржик передусім як мову домашнього вжитку. Респонденти відверто зазначають, що з батьками чи давніми приятелями їм найлегше висловлюватися тією змішаною говіркою, яка історично склалася в їхньому оточенні. Навпаки, у незнайомому або офіційному середовищі більшість воліє не вдаватися до суржику, щоб не виставляти свою групову ідентичність напоказ чужим та уникнути можливих упереджених оцінок. Лише 16% респондентів зазначили, що можуть заговорити мішаною мовою з незнайомими людьми. Отже, суржик виконує роль соціального маркера, який носії навмисно вимикають за межами близького кола. Це ще раз підкреслює його ідентифікаційну функцію: змішане мовлення «своїх» доречно серед своїх, але вважається недоречним серед «чужих» або на публіці.

Рефлексивне ставлення та мовні установки. Відповіді респондентів демонструють доволі високий рівень рефлексії щодо власної мовної практики і пов'язаних з нею ідентичностей. Попри повсякденність суржику, більшість опитаних не схильна ототожнювати його з низькою освіченістю чи інтелектуальною меншовартістю мовців. 58% учасників не погодилися з стереотипним твердженням «суржик є ознакою недостатньої освіти», лише $\approx 19\%$ підтримали його (решта $\approx 23\%$ обрали нейтральну позицію). Це свідчить про розрив із традиційним упередженням, ніби суржикомовці автоматично є малоосвіченими. Респонденти наголошують, що «культура мовлення» не рівнозначна інтелектові чи статусу людини. Показовим є коментар одного учасника: «Для мене суржик – це не показник соціального статусу». Таким чином, значна частина носіїв суржику не сприймає його як стигму або особистісний недолік. Більше того, за самооцінкою мовної компетенції, 75% опитаних оцінили свій рівень української як високий (4-5 із 5), решта – на середній бал 3; жоден не поставив собі найнижчих оцінок. Іншими словами, респонденти загалом вважають себе достатньо грамотними українськими мовцями, навіть якщо час від часу переходять на мішану мову. Для них суржик

не обов'язково означає «неправильну» мову – радше звичну розмовну форму, сумісну з паралельним знанням літературної норми. Така установка перекликається із результатами соціопитувань: багато українців, які фактично говорять суржиком, не ідентифікують себе як неграмотних, а називають себе цілком двомовними. Отже, у мовній свідомості наших респондентів суржик постає не стільки ознакою некомпетентності, скільки наслідком певних звичок і життєвих обставин. Для носія він може бути майже непомітним стилістичним регістром, що існує поряд із «правильною» мовою і не вступає з нею в конфлікт.

Водночас значна частина учасників усвідомлює соціальні межі прийнятності суржику і активно контролює власне мовлення залежно від ситуації. Майже половина опитаних (47%) погоджується, що «використання суржику дискредитує людину в офіційному спілкуванні», ще 25% не визначилися з цього приводу і лише 28% заперечують його. Таким чином, багато хто визнає: у формальній обстановці (ділове спілкування, публічний виступ) змішана мова небажана, оскільки може справити негативне враження на слухачів. Цей результат узгоджується з практиками самих респондентів – більшість зізналася, що їм некомфортно слухати доповідь чи лекцію суржиком, а відтак у таких ситуаціях вони й від себе очікують дотримання літературного мовлення. Подібна нормативна установка не означає цілковитого заперечення суржику: радше йдеться про функціональний розподіл стилів. Як зазначалося, вдома і з друзями людина може автоматично перейти на суржик, але на роботі чи перед аудиторією – свідомо «перемикається» на стандартну українську. Респонденти часто рефлексують з цього приводу, оцінюючи доречність змішаного мовлення. Деякі з них навіть описали випадки самокорекції: щойно в розмові прослизало російське слово, вони одразу виправляються на український відповідник. Така поведінка свідчить про усвідомлення меж між «своїм» розмовним кодом і літературною нормою, а також про бажання дотримуватися останньої в публічній сфері. Показовий у цьому плані коментар: «Не треба висміювати або забороняти суржик. Просто треба... заохочувати українців розмовляти правильно...». Іншими словами, спільнота в цілому не підтримує

агресивних заборон чи стигматизації щодо суржику, але й визнає цінність підвищення мовної культури. Багато учасників дотримуються збалансованого підходу: вони не засуджують носіїв суржику, проте для себе (і особливо для своїх дітей) бажають кращого володіння нормативною українською.

Суржик між старим і новим: ідентичність у перехідному періоді. Аналіз відповідей показує, що мовна ідентичність українців нині переживає динамічні зміни, а суржик опинився в епіцентрі цих перетворень. На запитання про те, чи помітили респонденти зміни у вживанні суржику за останні 10–15 років, думки розділилися майже порівну: приблизно половина вважає, що суржику стало менше, а інша половина – що більше. Ця розбіжність відображає різні траєкторії мовної ідентичності в сучасному суспільстві. Близько 20% опитаних (переважно молодь із великих міст) відзначили, що останніми роками змішаного мовлення справді поменшало, адже «зросла присутність української мови в усіх сферах». Вони дедалі частіше чують і самі вживають питома українські слова там, де раніше звучали росіянізми. Дехто пов'язує цю тенденцію із підвищенням загальної мовної культури та національної свідомості: «потрібно більше україномовного контенту, тоді й суржик зникне», «поширення освіти українською поступово витісняє мішану мову» – зазначають респонденти, очікуючи поступового очищення повсякденного мовлення від суржику. Особливо виразно учасники опитування відзначили вплив останніх подій в країні: з початком повномасштабної війни 2022 р. багато хто засвідчив різке зменшення суржику у своєму оточенні, оскільки люди цілеспрямовано перейшли на українську, уникаючи будь-яких російських елементів. «У моєму оточенні з початком війни суржику стало набагато менше, усі намагаються більше говорити українською» – констатують респонденти, описуючи нові мовні реалії, де змішаний код став асоціюватися із пережитком «російського світу». Ці слова відображають тенденцію до своєрідної «деоколонізації» мовних практик: для частини суспільства після російсько-української війни суржик набув відтінку небажаного спадку імперського минулого, від якого варто очистити мовний простір. Для носіїв із проукраїнською ідентичністю змішана мова все більше

асоціюється із старою епохою, тож вони прагнуть повністю перейти на чисту українську, усуваючи суржик зі свого мовлення як маркер нової, постколоніальної ідентичності.

Водночас інша частина респондентів вказала на протилежне явище: у їхньому середовищі суржик тимчасово побільшав. Близько 10-15% опитаних (переважно вихідців із російськомовних громад) зізналися, що останнім часом навіть частіше змішують українську з російською. Парадоксально, але причину вони вбачають у тому ж процесі мовної перебудови: багато людей, які раніше спілкувалися майже виключно російською, тепер намагаються перейти на українську – і в ході цього переходу неминуче виникає ефект «перехідного суржику». Один із респондентів відверто написав: «після початку війни я чую більше перехідного суржику – коли людина хоче говорити українською, але їй потрібен час і практика». Інший зазначив: «більше суржику, менше російської», маючи на увазі, що багато знайомих тепер уникають суто російської, але повністю на українську ще не спроможні, тому баланс тимчасово змістився в бік змішаного мовлення. Дехто навіть побачив у цьому позитив: мовляв, присутність суржику зараз «радує більше, бо то не російська». Отже, в умовах різкого скорочення російськомовності в публічному просторі суржик для частини носіїв реабілітується як «менше зло» – прийнятний перехідний код, що дозволяє русифікованим українцям поступово адаптуватися до життя українською мовою. Ці оцінки вказують на цікавий переломний момент статусу суржику в суспільстві. З одного боку, він досі багатьма сприймається як негативне явище, якому в ідеалі не мало б залишитися місця в оновленому українськомовному просторі. З іншого – за умов витіснення російської мови суржик частково виконує спасительну функцію, полегшуючи мовну трансформацію особистості. Таким чином, сучасні тенденції двоїсті: для однієї частини громади суржик поступово втрачає актуальність, поступаючись місцем чистій українській, тоді як для іншої – навпаки, ще певний час лишатиметься помітним явищем саме через активні процеси мовної зміни.

Отже, суржик постає у свідомості носіїв як важливий маркер мовної ідентичності, тісно пов'язаний із життєвим досвідом, середовищем та світоглядними зрушеннями. Для одних він уособлює рідну говірку і є невід'ємною складовою їх «я»; для інших – символ небажаного мовного «гібриду», від якого слід відмежуватися задля утвердження власної українськомовної ідентичності. Попри цю розбіжність, майже всі респонденти визнають наявність суржику у своєму мовленні (тією чи іншою мірою його вживають $\approx 98\%$ опитаних) і тим самим фактично включають його в свою мовну репертуарну особистість. Змішана мова відіграє подвійну роль: з одного боку, це повсякденний розмовний код, глибоко вкорінений у певних соціумах (сімейно-локальних) і підтримуваний силою звички; з іншого – свідомо застосовуваний стилістичний ресурс, що слугує для вираження гумору, іронії чи демонстрації своєї «народної» причетності. Сфери використання суржику залишаються переважно неформальними – домівка, дружнє коло, розваги. У публічній і офіційній комунікації його стараються уникати задля збереження позитивного соціального образу. Мотивація ж послуговуватися суржиком поєднує як несвідомі чинники (двомовне тло дитинства, дефіцит лексики, інерція навички), так і усвідомлені інтенції (пожартувати, позначити «свій» простір, пом'якшити надмірну офіційність спілкування).

Усі ці аспекти вказують, що суржик – не випадкове або суто мовне явище, а відображення складної мовної ідентичності, сформованої історичним досвідом двомовності та актуальними соціолінгвістичними процесами в українському суспільстві. Таким чином, результати опитування підтверджують: суржик сьогодні є однією з межових ознак, через яку люди осмислюють свою мовну приналежність, балансуючи між минулим і майбутнім, між локальним «своїм» та загальнонаціональним.

ВИСНОВКИ

У результаті комплексного дослідження суржику як соціолінгвістичного феномена та маркера ідентичності в сучасному українському суспільстві ми дійшли висновку, що це явище є набагато складнішим і багатограннішим, ніж традиційне уявлення про нього як про суто мовну девіацію. Суржик постає невід'ємною складовою мовного ландшафту України, що акумулює в собі історичний спадок міжетнічних контактів, наслідки тривалої політики русифікації та сучасні процеси трансформації національної свідомості. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що в умовах сьогодення суржик трансформується з ознаки мовної некомпетентності на динамічний маркер групової та регіональної приналежності, а також відіграє специфічну роль у процесі переходу громадян на українську мову.

Теоретичне осмислення природи суржику, здійснене на основі праць провідних вітчизняних мовознавців (Л. Масенко, О. Тараненко, В. Труба, О. Сербенської, Л. Ставицької та ін.), засвідчило відсутність єдиного універсального визначення цього поняття. Водночас узагальнення наукових позицій дає підстави трактувати суржик як некодифіковане, змішане українсько-російське мовлення, що виникло внаслідок інтерференції на лексичному, граматичному та фонетичному рівнях в умовах масової диглосії. На відміну від територіальних діалектів, які є органічними історичними утвореннями зі сталою внутрішньою системою, суржик характеризується хаотичністю, відсутністю стабільних норм та залежністю від індивідуальної мовної компетенції носія. Дослідження історичних передумов підтвердило тези Л. Масенко про те, що суржик є продуктом колоніального минулого та асиміляційних стратегій Російської імперії та СРСР, які штучно звужували сфери вжитку української мови, витісняючи її в побутово-родинний рівень.

Аналіз сучасного стану функціонування суржику виявив його стійкість та адаптивність. Попри активну державну мовну політику та популяризацію літературної норми, змішане мовлення продовжує обслуговувати широкі сфери

неофіційної комунікації. Ми з'ясували, що поширення суржику зумовлене комплексом чинників: інерцією мовної звички, впливом білінгвального середовища, а також специфічною комунікативною зручністю для осіб, які не володіють досконало жодним із мовних кодів. Важливим висновком є те, що в суспільній свідомості поступово змінюється парадигма сприйняття цього явища. Якщо в попередні десятиліття (зокрема в працях О. Сербенської чи І. Дзюби) домінував різко негативний, пуристичний погляд на суржик як на «мовне сміття» та загрозу ідентичності, то сучасні дослідження (Л. Белей, Т. Левченко, К. Тараненко) та проведені нами опитування фіксують зміщення акцентів у бік поміркованішого, соціолінгвістичного розуміння. Суржик дедалі частіше розглядається як об'єктивна даність, що потребує вивчення, а не осуду.

Особливу увагу в роботі було приділено аналізу територіальних та соціальних особливостей суржику. З'ясовано, що він не є гомогенним утворенням, а функціонує у вигляді сукупності регіональних ідіолектів, які варіюються залежно від ступеня русифікації регіону. Центральні та східні області України залишаються епіцентром побутування змішаного мовлення, де воно набуло статусу своєрідного регіолекту. Наше дослідження підтвердило, що для мешканців цих територій суржик часто є не просто засобом комунікації, а маркером локальної ідентичності – символом приналежності до «свого» середовища. Водночас соціальна маркованість суржику зазнає змін: стереотип про те, що змішаною мовою спілкуються виключно малоосвічені верстви населення, втрачає свою актуальність. Суржик проникає у мовлення різних соціальних груп, стаючи ситуативним кодом навіть для високоосвічених осіб у неформальній обстановці.

Вагомим науковим результатом роботи став аналіз функцій суржику в медіапросторі та масовій культурі. Ми простежили еволюцію використання змішаного мовлення: від традиційного засобу створення комічного ефекту та соціальної сатири (як у класичних творах чи ранніх естрадних образах на кшталт Верки Сердючки) до сучасного стилістичного прийому, що слугує маркером автентичності, щирості та наближеності до «народу». У творчості сучасних

музичних виконавців, блогерів та літераторів суржик нерідко використовується свідомо – як інструмент мовної гри. Це свідчить про легітимацію певних форм змішаного мовлення в культурному полі, що, своєю чергою, впливає на зниження порогу суспільного несприйняття суржик, особливо серед молодіжної аудиторії.

Центральне місце в роботі посіло соціолінгвістичне дослідження, проведене методом анкетування, яке дозволило верифікувати теоретичні положення та виявити актуальні тенденції сприйняття суржик в сучасних умовах. Результати опитування засвідчили високу частотність використання суржик: абсолютна більшість респондентів визнала його наявність у своєму мовленні, переважно в колі родини та друзів. Це підтверджує тезу про те, що суржик залишається домінантним кодом приватної, особистої сфери, де він забезпечує психологічний комфорт і відчуття єдності. Водночас виявлено чітке розмежування сфер вжитку: в офіційній комунікації, діловому середовищі та публічному просторі респонденти демонструють нормативну установку, вважаючи використання суржик небажаним і таким, що дискредитує мовця. Така диглосна поведінка свідчить про збереження престижу літературної української мови як атрибута державного та фахового спілкування.

Емпіричні дані висвітлили важливий аспект мовної ідентичності: амбівалентність ставлення до суржик. З одного боку, зберігаються негативні стереотипи та певний рівень мовної стигматизації (дискомфорт при слуханні публічних виступів суржиком), з іншого – зростає толерантність до носіїв суржик як до безпосередніх свідків історичних обставин, а не як до свідомих порушників норм. Важливим відкриттям стало те, що значна частина опитаних не ототожнює суржик із низьким рівнем інтелекту чи освіти, що сигналізує про руйнування радянських та пострадянських соціальних кліше.

Дослідження зафіксувало вплив повномасштабної війни на динаміку функціонування суржик, виявивши дві протилежні, але взаємопов'язані тенденції. Перша – це свідома відмова від будь-яких російських елементів та перехід на нормативну українську мову як акт патріотичного самовизначення,

що призводить до звуження сфери вжитку суржику в окремих групах. Друга тенденція – це поява феномену «перехідного суржику», коли російськомовні громадяни, прагнучи перейти на українську, проходять через етап змішаного мовлення. У цьому контексті суржик виконує важливу адаптивну функцію: він стає своєрідним «містком» для повернення до української ідентичності, знижуючи психологічний бар'єр мовної зміни. Це дає підстави переглянути роль суржику в сучасних умовах: не лише як загрози, а і як тимчасового, але необхідного етапу дерусифікації суспільства.

Узагальнюючи результати роботи, можна стверджувати, що суржик є складним маркером ідентичності, який працює у системі координат «свій – чужий». Для носіїв він виступає ознакою групової солідарності, регіонального патріотизму та невимушеності спілкування. Для зовнішнього спостерігача він може бути сигналом недостатньої мовної культури або ж, навпаки, щирості та простоти. Сучасне українське суспільство перебуває у стані пошуку нового мовного консенсусу, де пуристичне заперечення суржику співіснує з його фактичним прийняттям як реальності.

Перспективи подальшого розвитку мовної ситуації, на нашу думку, полягають не в адміністративній боротьбі із суржиком, а в еволюційному витісненні його через розширення сфер функціонування якісного українськомовного культурного продукту та підвищення престижу літературної мови. Водночас слід визнати, що суржик як розмовний стиль та засіб художньої виразності, ймовірно, зберігатиметься ще тривалий час, трансформуючись разом із суспільством. Подальші наукові розвідки у цьому напрямі мають зосередитися на глибокому вивченні «перехідного суржику» воєнного часу, а також на аналізі мовних біографій осіб, що змінили мовний код у зрілому віці, адже саме ці процеси сьогодні формують нове обличчя мовної ідентичності української нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Акторство – це бути одночасно в інтимі з тисячею людей»: Роман Ясіновський про роботу в таксі та історії, які змінюють. *Суспільне Культура*, 2024. Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/898489-aktorstvo-ce-but-i-odnocasno-v-intimi-z-tisaceu-ludej-roman-asinovskij-pro-robotu-v-taksi-ta-istorii-aki-zminuut/> [дата звернення: 14.12.2025]
2. Белей Л. О. Суржик: соціолінгвістична перспектива. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. пр. Ужгород : Вид-во УжНУ, 2017. Вип. 22. С. 5-8.
3. Богуславська А. Згвалтування суржиком. Україна молода. Випуск № 103, 2004.
4. Бойко М. І. Уявлення студентів про суржик на початку ХХІ століття. Львівський філологічний часопис, 2020. (7), 19-24.
5. «Боротись з «кацапською» та зберегти своє»: уроки слобожанського діалекту та суржика від «Курган і Agregat». *Суспільне Культура*. Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/420546-borotis-z-kacapskou-ta-zberegiti-svoe-uroki-slobozanskogo-dialektu-ta-surzika-vid-kurgan-i-agregat> [дата звернення: 14.12.2025]
6. Брага І. І. Суржик у соціолінгвістичному вимірі. Вісник Запорізького національного університету. Серія: Філологічні науки. 2012. № 1. С. 82-87.
7. Брага І. І. Термінологізація лексеми суржик: основні тенденції. Учені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». 2013. Т. 26 (65), № 1. С. 93-98.
8. Бузько С. А. Українсько-російський мовний суржик у текстах сучасної української прози (функціонально-стилістичний аспект). Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2011. Вип. 7. С. 283-286.
9. в раю говорять суржиком. Телеграм-канал. Режим доступу: <https://t.me/s/shaurmiash?before=209> [дата звернення: 14.12.2025]

10. Гаухман М. СУРЖИК: вільні замітки про культурну політику і масову культуру. Режим доступу: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/2447-mikhajlo-gaukhman-surzhik-vilni-zamitki-pro-kulturnu-politiku-i-masovu-kulturu> [дата звернення: 14.12.2025]
11. Дзюба І. М. Не майте товаришем ката... Київ : Критика, 2005. 560 с. (цит. за: Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком. Київ, 2019. С. 66).
12. «Должні лі ми, діти, нести ответственность за своїх родітелей? Я хз» – Інтерв'ю з Антоніо Лукічем про «Люксембург, Люксембург» і не тільки. Полтавська хвиля. 2023. Режим доступу: <https://poltavawave.com.ua/p/dolzhni-li-mi-diti-nesiti-otvietstviennost-za-svoyikh-roditelielie-ia-khz-interviu-z-antonio-lukichem-pro-liukseburg-liukseburg-i-ne-tilki-796516> [дата звернення: 14.12.2025]
13. Дроздовський Д. І. Суржик як субкод українсько-російської двомовності. Мовні і концептуальні картини світу. 2011. Вип. 31 (1). С. 251-258.
14. Клярська Г. Ю., Тарасенко О. Д. Суржик – проблема українського суспільства та мовлення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2019. Вип. 38, Т. 3. С. 80-83.
15. Крутій К. Л. Суржик як специфічний феномен в мовленнєвому розвитку дошкільника-білінгва. Наука і освіта (Одеса). 2014. № 10. С. 106-110.
16. Куликов О. М. Суржик як соціолінгвістичний феномен: проблема мовної інтерференції. Український смисл. 2017. № 1. С. 81-86.
17. Левченко Т. М. Субстандартна лексика в мові засобів масової комунікації: стилістика і прагматика : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2021. 36 с.
18. Левченко Т. М. Українські мовознавці про суржик у мові засобів масової комунікації. Наук. вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2019. Вип. 40 (3). С. 106-109.
19. Маруніч І. І., Галій М. С. Державна мовна політика в Україні // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: збірник матеріалів конф. Київ, 2010. С. 42-47.

20. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і «язиком». Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 135 с.
21. Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і «язиком». 2-ге вид., доп. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 229 с.
22. Масенко Л. Т. Суржик у сучасній художній літературі. Дивослово. 2011. № 4. С. 25-30.
23. Рисіч-Шафранець Ю. Суржик із перспективи вивчення та функціонування (на матеріалі власного соціологічного дослідження). *Studia Ucrainica Varsoviensia*, 2022. Т. 10. С. 99-122.
24. Свіч Д. А. Суржик як соціолінгвістичний феномен української мови. *Управління розвитком*. 2012. № 12. С. 21-22.
25. Сербенська О. А. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити. Львів : Світ, 1994. 160 с.
26. Слобожанська бесіда – 16. Лінгвістика тексту і вивчення української ментальності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (8 – 9 листопада 2023 р., м. Полтава). Полтава : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2023.
27. Словник української мови: в 11 т. Т. 8. Редкол.: І. К. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1977. 918 с.
28. Суржик. Енциклопедична стаття. *Енциклопедія сучасної України*. 2025. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-888233> [дата звернення: 14.12.2025]
29. Суржик і чистота, або Чому це «відвратительно». Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3408444-surzik-i-cistota-abo-comu-ce-vidvratitelno.html> [дата звернення: 14.12.2025]
30. Тараненко К. В. Суржик як елемент вербального іміджу українського виконавця. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Філологія*. 2022. Том 33 (72), № 2, ч. 1. С. 39-44.
31. Тараненко О. О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози. *Мовознавство*. 2008. № 1. С. 14-30.

32. Труб В. М. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності. Мовознавство. 2000. № 1. С. 46-58.

33. Ціхоцький І. Антисуржик: у пошуках мовної ідентичності. Теле- та радіожурналістика. 2012. Вип. 11. С. 289.

34. «ШО ЗА ДВІЖ»: благодійний фестиваль в Одесі зібрав кошти для «Химери». MORE LIUDEI. Режим доступу: <https://moreliudei.media/fotoistorii/sho-za-dvizh-blahodiinyi-festyval-v-odesi-zibrav-koshty-dlia-khymery/> [дата звернення: 14.12.2025]

35. Latexfauna й світи, які для гурту вигадує Діма Зезюлін. Велике інтерв'ю про новий альбом «Сенбернар»; Як грати музику ескапізму в країні, де триває війна. Віледж. 2022. Режим доступу: <https://www.village.com.ua/village/culture/culture-interview/331113-latexfauna-senbernar-dima-zezyulin-2022> [дата звернення: 14.12.2025]

36. «30 хвилин у різних вимірах»: Суржик. Доступ: <https://www.radiosvoboda.org/a/931174.html> [дата звернення: 14.12.2025]

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для соціолінгвістичного дослідження

Тема: «Суржик як маркер ідентичності: сучасні тенденції й суспільне сприйняття»

Інструкція: опитування анонімно, відповіді використовуються лише для наукового дослідження. Час заповнення \approx 10-15 хв.

Питання зірочкою (*) – обов'язкові.

Згода на участь:

Я ознайомлений(а) з інформацією про дослідження і погоджуюся взяти участь добровільно. *

- Так

Частина 1. Соціально-демографічна інформація

1.1. Вік (числом) *

1.2. Стать *

- Жіноча
- Чоловіча
- Інше / не бажаю вказувати

1.3. Місце проживання (назва населеного пункту) *

1.4. Регіон (область) *

1.5. Рівень освіти *

- Початкова / неповна середня
- Середня (школа)
- Професійно-технічна
- Вища (бакалавр)
- Вища (магістр/аспірантура/докторантура)
- Інше

1.6. Основна сфера зайнятості *

- Освіта / наука
- Медіа / журналістика
- Державна служба
- Бізнес / приватний сектор
- Працевлаштований(а) неповний робочий день / фріланс
- Студент(ка)
- Пенсіонер(ка)
- Інше (вказіть)

Частина 2. Мовне тло та мовна практика

2.1. Якою(и) мовою(ами) ви користувалися в сім'ї в дитинстві? (можна кілька варіантів) *

- Тільки українська
- Тільки російська
- Українська й російська змішано
- Інша(і) (вказіть)

2.2. Якою мовою найчастіше говорите вдома зараз? *

- Українська
- Російська
- Мішано (суржик)
- Інше (вказіть)

2.3. Якою мовою зазвичай спілкуєтесь із друзями/колегами? *

- Українська
- Російська
- Мішано (суржик)

2.4. Оцініть свій рівень володіння українською (самооцінка) *

1 – Дуже низький, 5 – Високий / близький до носія

- 1 2 3 4 5

2.5. Чи вважаєте ви, що вживаєте суржик у мовленні? *

- Так, регулярно

- Так, іноді
- Майже ніколи
- Ні, ніколи

2.6. Вкажіть у яких ситуаціях ви найчастіше використовуєте суржик (можна кілька варіантів): *

- Родина/друзі
- Робота/колеги
- У громадських місцях / з незнайомими людьми
- У соцмережах / месенджерах
- В гумористичних/стилістичних цілях
- Інше (вкажіть)

Частина 3. Ставлення до суржику (Лайкерт: 1 – повністю не згоден, 5 – повністю згоден)

3.1. Суржик – це природне явище мовної ситуації в Україні. *

- 1 2 3 4 5

3.2. Суржик є ознакою недостатньої освіти. *

- 1 2 3 4 5

3.3. Суржик – частина місцевої (регіональної) ідентичності. *

- 1 2 3 4 5

3.4. Використання суржику дискредитує людину в офіційному спілкуванні. *

- 1 2 3 4 5

3.5. Суржик можна повністю викоринити шляхом освіти та стандартної мовної політики. *

- 1 2 3 4 5

3.6. Медіа та гумор часто неправильно зображують людей, що говорять суржиком. *

- 1 2 3 4 5

3.7. Я не заперечував(ла) б, щоб мої діти вільно користувалися суржиком. *

- 1 2 3 4 5

3.8. Вживання суржику робить мову живою та автентичною. *

- 1 2 3 4 5

Частина 4. Сприйняття інших і соціальні оцінки

4.1. Як би ви оцінювали соціальний статус людини, яка регулярно говорить суржиком? *

- Дуже низький
- Скоріше низький
- Середній
- Скоріше високий
- Дуже високий
- Інше

4.2. Чи комфортно вам слухати виступ/лекцію, якщо спікер говорить суржиком? *

- Так, комфортно
- Переважно комфортно
- Нейтрально
- Переважно некомфортно
- Ні, зовсім некомфортно

4.3. Чи відчували ви дискримінацію або негативні реакції через те, як ви говорите (наприклад, через суржик)? *

- Так, часто
- Іноді
- Рідко
- Ніколи

4.4. Чи думаєте ви, що суржик може слугувати маркером приналежності до певної групи (регіональної/соціальної)? *

- Так
- Частково
- Ні
- Важко відповісти

Частина 5. Ідентичність і мовні практики (відкриті/напіввідкриті питання)

5.1. Які слова, вирази або мовні ознаки ви вважаєте типовими для суржику? (коротко) *

5.2. Чи асоціюєте ви себе з якоюсь мовною/регіональною ідентичністю? Якщо так, опишіть, будь ласка, як це впливає на ваше мовлення. *

5.3. Чи помітили ви зміни у вживанні суржику в останні 10–15 років у вашому оточенні? Якщо так – які саме? * 5.4. Які, на вашу думку, кроки могли б змінити ставлення суспільства до суржику? *

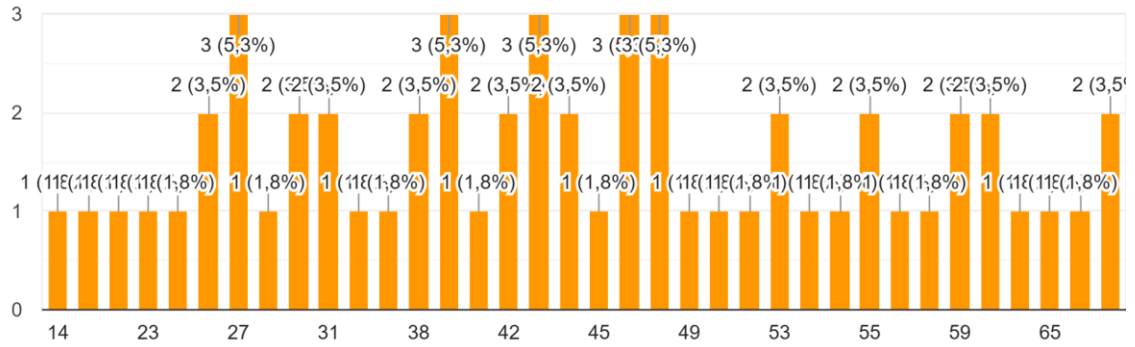
5.5. Додаткові коментарі або приклади (мовні уривки, короткі діалоги), які, на вашу думку, ілюструють проблему/феномен суржику.

Додаток Б

Вік і стать респондентів

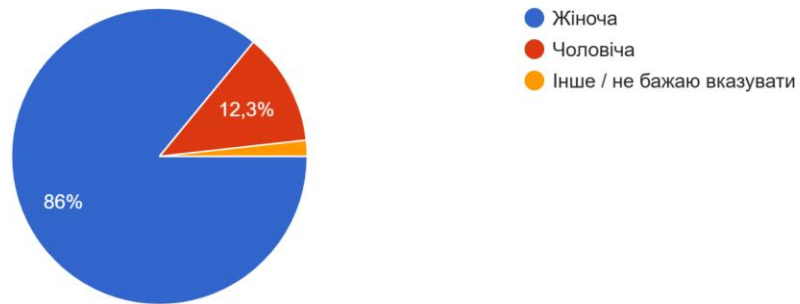
1.1. Вік (числом)

57 відповідей

1.2. Стать

57 відповідей

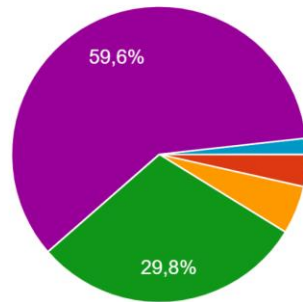

Додаток Г

Рівень освіти та сфери зайнятості респондентів

1.5. Рівень освіти

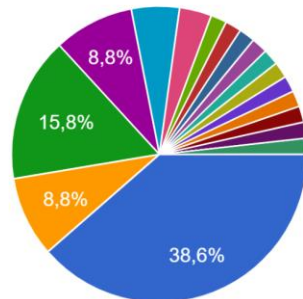
57 відповідей

- Початкова / неповна середня
- Середня (школа)
- Професійно-технічна
- Вища (бакалавр)
- Вища (магістр / аспірантура / докторантура)
- Інше

1.6. Основна сфера зайнятості

57 відповідей

- Освіта / наука
- Медіа / журналістика
- Державна служба
- Бізнес / приватний сектор
- Працевлаштований(а) неповний роб...
- Студент(ка)
- Пенсіонер(ка)
- Домогосподарка

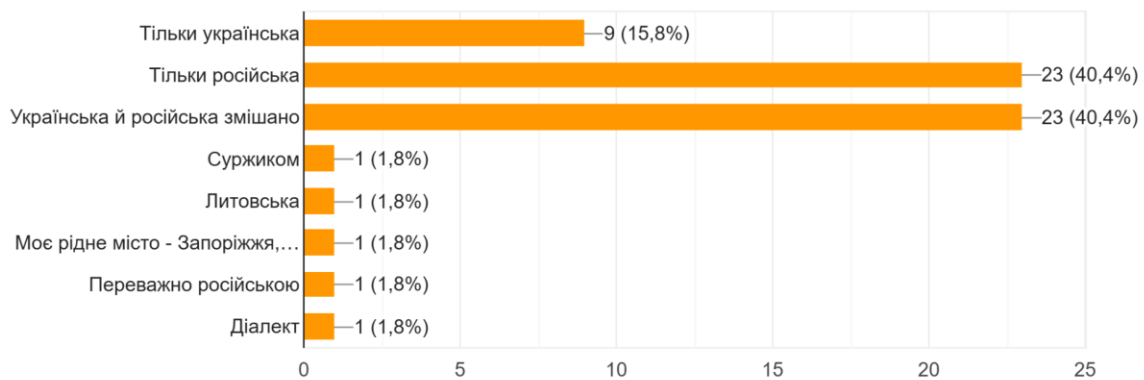
▲ 1/3 ▼

Додаток Д

Розподіл відповідей респондентів на запитання, яка мова переважала/переважає вдома, в сім'ї

2.1. Якою(ими) мовою(ами) ви користувалися в сім'ї в дитинстві? (можна кілька варіантів)

57 відповідей

2.2. Якою мовою найчастіше говорите вдома зараз?

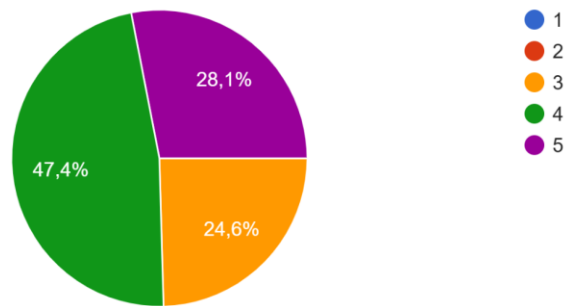
57 відповідей

Додаток Е

Результати самооцінки рівня володіння українською мовою

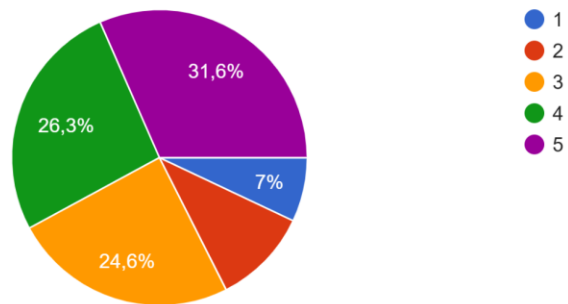
2.4. Оцініть свій рівень володіння українською (самооцінка) 1 – Дуже низький, 5 – Високий / близький до носія
57 відповідей

Додаток Ж

Розподіл відповідей респондентів на твердження «Суржик – це природне явище мовної ситуації в Україні»

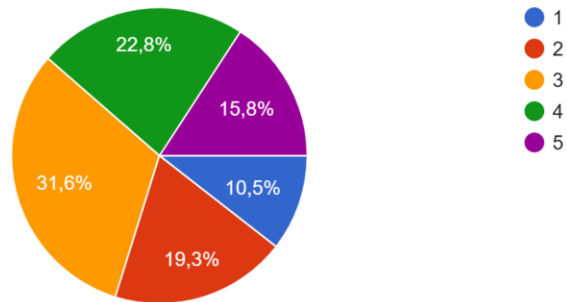
3.1. Суржик – це природне явище мовної ситуації в Україні. (1 – повністю не згоден, 5 – повністю згоден)
57 відповідей

Додаток 3

Розподіл відповідей респондентів на твердження «Суржик можна повністю викоринити шляхом освіти та стандартної мовної політики»

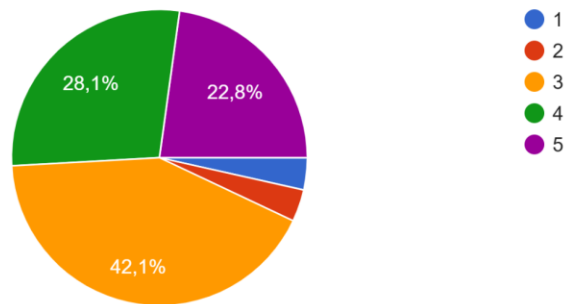
3.5. Суржик можна повністю викоринити шляхом освіти та стандартної мовної політики. (1 – повністю не згоден, 5 – повністю згоден)
57 відповідей

Додаток II

Розподіл відповідей респондентів на твердження «Медіа та гумор часто неправильно зображують людей, що говорять суржиком»

3.6. Медіа та гумор часто неправильно зображують людей, що говорять суржиком. (1 – повністю не згоден, 5 – повністю згоден)
57 відповідей

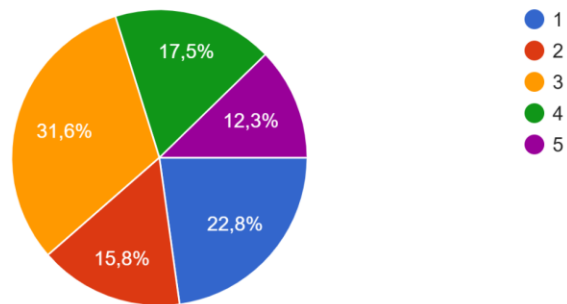

Додаток К

Розподіл відповідей респондентів на твердження «Я не заперечував(ла) б, щоб мої діти вільно користувалися суржиком»

3.7. Я не заперечував(ла) б, щоб мої діти вільно користувалися суржиком. (1 – повністю не згоден, 5 – повністю згоден)

57 відповідей

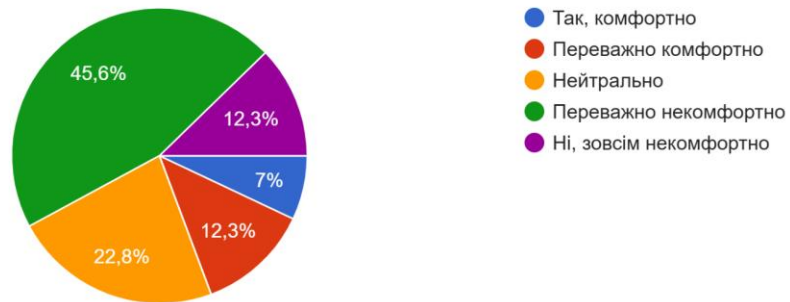

Додаток Л

Розподіл відповідей респондентів на твердження «Чи комфортно вам слухати виступ / лекцію, якщо спікер говорить суржиком?»

4.2. Чи комфортно вам слухати виступ / лекцію, якщо спікер говорить суржиком?

57 відповідей

Додаток М

Розподіл відповідей респондентів на твердження «Чи думаєте ви, що суржик може слугувати маркером приналежності до певної групи (регіональної / соціальної)?»

4.4. Чи думаєте ви, що суржик може слугувати маркером приналежності до певної групи (регіональної / соціальної)?

57 відповідей

